

**JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
BUNGE LA TANZANIA**

KAMATI YA KUDUMU YA BUNGE YA BAJETI

TAARIFA YA KAMATI YA KUDUMU YA BUNGE YA BAJETI KUHUSU HALI YA UCHUMI WA TAIFA KWA MWAKA 2022, MPANGO WA MAENDELEO WA TAIFA KWA MWAKA 2023/24, TATHMINI YA UTEKELEZAJI WA BAJETI YA SERIKALI KWA MWAKA 2022/23 PAMOJA NA MAPENDEKEZO YA SERIKALI KUHUSU MAKADIRIO YA MAPATO NA MATUMIZI KWA MWAKA WA FEDHA 2023/24.

**Ofisi ya Bunge,
S.L.P 941,
DODOMA**

19 Juni, 2023

YALIYOMO

1.0. UTANGULIZI	6
1.1. Muundo wa Taarifa	7
2.0. TATHMINI YA MWENENDO WA VIASHIRIA VYA UCHUMI JUMLA KWA MWAKA 2022	8
2.1. Hali ya Uchumi wa Dunia	8
2.2. Uchumi wa Nchi Kusini mwa Jangwa la Sahara	9
2.3. Ukuaji wa Uchumi wa Taifa kwa Mwaka 2022	13
2.4. Mfumuko wa Bei	14
2.5. Mwenendo wa Viwango vya Ubadilishaji fedha	15
2.6. Akiba ya Fedha za Kigeni	16
2.7. Biashara ya Nje	17
2.8. Deni la Serikali	18
2.9. Mwenendo wa Viwango vya Riba na Huduma za Kibenki	20
2.10. Tathmini ya Hali ya Umaskini Nchini	20
3.0. TATHMINI YA UTEKELEZAJI WA BAJETI YA SERIKALI KWA MWAKA WA FEDHA 2022/23	21
3.1.1. Mapato ya Kodi na Yasiyo ya Kodi	22
3.1.2. Mapato ya Serikali za Mitaa	23
3.1.3. Misaada na Mikopo ya Masharti Nafuu kutoka Nje.....	24
3.1.4. Mikopo ya ndani.....	24
3.1.5. Mikopo ya nje yenye masharti ya kibiashara	25
3.2. Mwenendo wa Matumizi	25
4.0. TATHMINI YA UTEKELEZAJI WA MPANGO WA MAENDELEO WA TAIFA KWA MWAKA 2022/23 PAMOJA NA MAPENDEKEZO YA MPANGO WA MAENDELEO WA TAIFA KWA MWAKA 2023/24	26
4.1. Tathmini ya Utekelezaji	26
4.1.1. Sekta ya Afya	26
4.1.2. Sekta ya Elimu	28

4.1.3. Sekta ya Kilimo, Mifugo na Uvuvi	29
4.1.4. Sekta ya Miundombinu ya Barabara.....	33
4.1.5. Sekta ya Viwanda na Biashara	34
4.1.6. Sekta ya Utalii.....	36
4.1.7. Sekta ya Ardhi na Mazingira	38
5.0. MATUMIZI YA TAKWIMU ZA MATOKEO YA SENSA YA WATU NA MAKAZI	40
5.1. Matumizi ya Takwimu ya Sensa katika Kuandaa Mpango wa Maendeleo ya Taifa na Dira ya Maendeleo.....	40
5.2. Mgawanyo wa Fedha za Maendeleo ili Kuchochea Ukuaji wa Uchumi kwa Mikoa Mbalimbali	41
5.3. Utozaji wa Kodi ya Majengo kwa Maendeleo ya Nchi	42
6.0. HOJA MAHUSUSI.....	43
6.1. Hoja zitokanazo na Majadiliano ya Kamati kwenye Utekelezaji wa Bajeti ya Mwaka wa fedha 2022/23 pamoja na Makadirio ya Mapato na Matumizi ya Mwaka wa fedha 2023/24.....	44
6.1.1. Hoja Zilizotokana na Utekelezaji wa Bajeti ya Mwaka wa Fedha 2022/23	44
6.1.2. Hoja za Makadirio ya Mapato na Matumizi kwa Mwaka wa Fedha 2023/24.....	45
6.2. Hoja Zinazotokana na Majadiliano ya Bunge kwenye Utekelezaji wa Bajeti ya Mwaka 2022/23 pamoja na Makadirio ya Mapato na Matumizi kwa Mwaka wa Fedha 2023/24	45
7.0. TATHMINI YA UTEKELEZAJI WA BAJETI ZA MIFUKO MAALUM ILIYOZINGIRWA (RINGFENCED FUNDS)	46
7.1. Mfuko wa Barabara.....	47
7.2. Mfuko wa Nishati Vijijini (Rural Energy Agency - REA)	48
7.3. Mfuko wa Maendeleo ya Reli (Railway Development Levy - RDL)	48

8.0. MAPITIO YA UTENDAJI KAZI NA UTEKELEZAJI WA BAJETI WA BAADHI YA MASHIRIKA, KAMPUNI, WAKALA NA MAMLAKA ZA UMMA.	49
8.1. Shirika la Maendeleo ya Petroli Tanzania (Tanzanian Petroleum Development Corporation - TPDC)	49
8.2. Wakala wa Uagizaji wa Mafuta kwa Pamoja (Petroleum Bulk Procurement Agency – PBPA)	50
8.3. Mamlaka ya Soko la Mitaji na Dhamana (Capital Market and Security Authority - CMSA).	51
8.4. Bohari ya Dawa – Medical Stores Department (MSD)	51
8.5. Shirika la Taifa la Maendeleo (National Development Corporation - NDC)	53
9.0. SURU YA BAJETI YA SERIKALI KWA MWAKA WA FEDHA 2023/24	54
9.1. Mapato ya Ndani	54
9.2. Mikopo na Misaada Kutoka Nje	55
9.3. Sera za Matumizi	56
10.0. HATUA ZA KIKODI ZINAZOPENDEKEZWA NA SERIKALI KWA MWAKA WA FEDHA 2023/24	57
10.1. Ushuru wa Forodha wa Jumuiya ya Afrika Mashariki (East Africa Common External Tariff -CET)	58
10.1.1. Uchambuzi wa Hatua zilizopendekezwa kuhusu Ushuru wa Forodha wa Jumuiya ya Afrika Mashariki.	58
10.1.2. Maoni na Mapendekezo ya Kamati kuhusu Mabadiliko ya Ushuru wa Forodha ya Jumuiya ya Afrika Mashariki.	59
10.2. Mabadiliko ya Kodi mbalimbali za Ndani kwa Mwaka wa Fedha 2023/24	61
11.0. MAONI NA USHAURI WA KAMATI	63
11.1. Tatizo la Upatikanaji wa Fedha za Kigeni Nchini	63

11.2. Utekelezaji wa Miradi ya Maendeleo kwa Kutumia Fedha za Mikopo	64
11.3. Utafiti wa Vyanzo mbalimbali vya mapato na Sera za Kodi zinazopendekezwa na Serikali.....	66
11.4. Utaratibu wa Uwasilishaji wa Muswada wa Sheria ya Fedha Kila Mwaka Bungeni.....	66
11.5. Utungaji wa Kanuni zinazoenda kutekeleza Sheria Mbalimbali za Kodi.....	67
11.6. Uwiano wa Ukusanyaji wa Mapato ya Kodi kwa Pato la Taifa.	67
11.7. Mfumo wa Kurejesha Asilimia 20 ya Mapato yanayokusanywa na Halmashauri Kutokana na Kodi ya Majengo, Kodi ya Mabango na Kodi ya Pango la Ardhi.....	68
11.8. Mfuko wa Dhamana kwa Wakopaji Wanaozalisha Bidhaa za Kuuza Nje ya Nchi (Export Credit Guarantee Scheme - ECGS) na Mfuko wa Dhamana wa Mikopo kwa Wajasiriamali Wadogo na wa Kati (Small and Medium Enterprises Credit Guarantee Scheme - SMECGS).	69
11.9. Utaratibu wa Matumizi ya Seti ya Mitambo 25 kwa ajili ya kuchimba visima na mabwawa.....	70
12.0. HITIMISHO.....	70

1.0. UTANGULIZI

Mheshimiwa Spika, kwa mujibu wa Kanuni ya 124(8) ya Kanuni za Kudumu za Bunge Toleo la Februari, 2023 ikisomwa pamoja na kifungu 9(1)(a) na (b) cha Sheria ya Bajeti Sura 439 naomba kuwasilisha Taarifa ya Kamati ya kudumu ya Bunge ya Bajeti kuhusu Hali ya Uchumi wa Taifa kwa mwaka 2022, Mpango wa Maendeleo wa Taifa kwa mwaka 2023/24 pamoja na Tathmini ya Utekelezaji wa Bajeti ya Serikali kwa mwaka 2022/23 na Mapendekezo ya Mapato na Matumizi ya Serikali kwa mwaka wa fedha 2023/24.

Mheshimiwa Spika, Kamati inapenda kutoa pongezi za dhati kwa Mhe. Dkt. Samia Suluhu Hassan Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwa kuendelea kuonyesha kwa vitendo nia yake thabiti ya kuwaondolea watanzania umaskini na kuwaletea maendeleo. Uthubutu wake katika kuleta mapinduzi ya kiuchumi, kisiasa, na kijamii umekuwa msingi imara katika kutekeleza kauli mbiu yake ya “*KAZI IENDELEE*”. Aidha, Kamati inampongeza Mhe. Dkt. Philip Isdor Mpango Makamu wa Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, kwa kuendelea kumsaidia Mhe Rais katika majukumu yake. Vilevile, inatambua juhudi za Makamu wa Rais katika kukabiliana na mabadiliko ya tabianchi kwa kuendeleza kampeni za upandaji miti nchi nzima.

Mheshimiwa Spika, kwa mujibu wa Ibara ya 52 ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 1977, Waziri Mkuu atakuwa na madaraka ya udhibiti, usimamiaji, utekelezaji wa siku hata siku wa kazi na shughuli ya Serikali ya Jamhuri ya Muungano. Hivyo, naomba

nimpongeze Mheshimiwa Kassim Majaliwa Majaliwa Waziri Mkuu kwa kutekeleza majukumu yake kikamilifu.

Mheshimiwa Spika, aidha, Kamati inakupongeza wewe Mheshimiwa Spika kwa uongozi wako mahiri uliojaa weledi na uzoefu wa kutosha katika kuliendesha Bunge hili la Kumi na Mbili (12) la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Hakika umethibitisha kwamba Bunge ni mahali pa kutoa hoja zenye mashiko na ushahidi na si mahali pa upotoshaji wa Umma.

1.1. Muundo wa Taarifa

Mheshimiwa Spika, Taarifa hii imegawanyika katika maeneo makuu kumi na mbili (12) Sehemu ya kwanza ni Utangulizi; Sehemu ya pili ni Tathmini ya Mwenendo wa viashiria vya uchumi jumla; Sehemu ya tatu ni Tathmini ya Utekelezaji wa Bajeti ya Serikali kwa Mwaka wa Fedha 2022/23; Sehemu ya nne ni Tathmini ya Utekelezaji wa Mpango wa Maendeleo wa Taifa kwa mwaka 2022/23 pamoja na Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo wa Taifa kwa mwaka 2023/24; Sehemu ya tano ni Matumizi ya Takwimu na Matokeo ya Sensa ya watu na Makazi; Sehemu ya sita ni Hoja Mahususi; Sehemu ya saba inahusu Tathmini ya Utekelezaji wa Mifuko Maalum iliyozingirwa – *Ringfenced*; Sehemu ya nane ni Mapitio Ya Utendaji Kazi Utekelezaji Wa Bajeti Wa Baadhi Ya Mashirika, Kampuni, Wakala Na Mamlaka Za Umma; Sehemu ya tisa inahusu Sura ya Bajeti ya Serikali kwa mwaka wa fedha 2023/24; Sehemu ya kumi inahusu Hatua za kikodi zinazopendekezwa na Serikali; Sehemu ya kumi na moja inahusu Maoni na mapendekezo ya Kamati na mwisho ni Hitimisho.

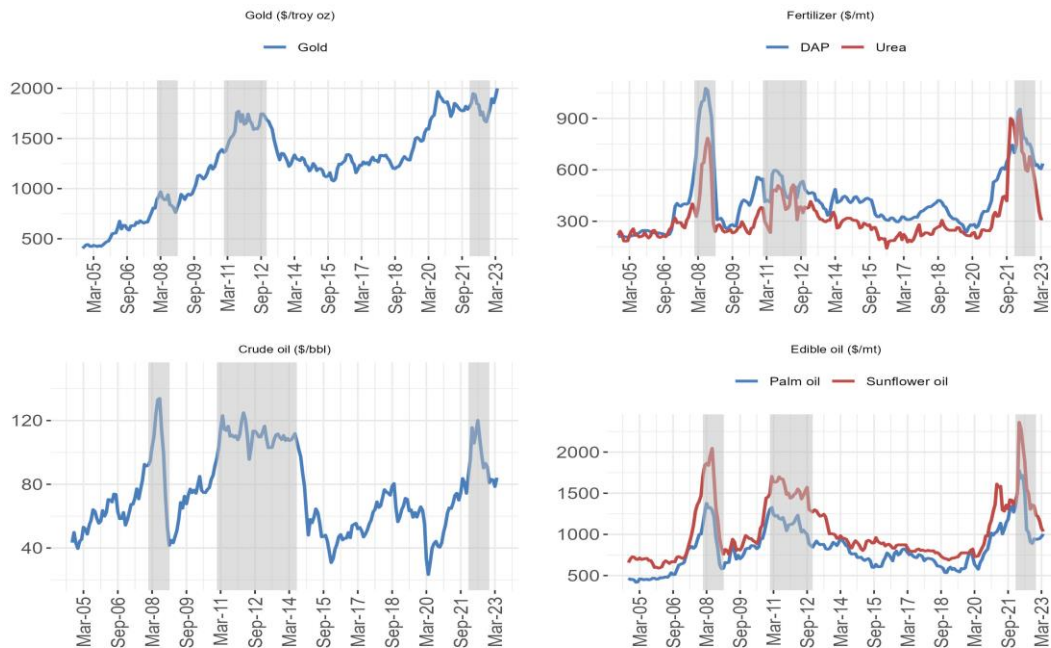
2.0. TATHMINI YA MWENENDO WA VIASHIRIA VYA UCHUMI JUMLA KWA MWAKA 2022

2.1. Hali ya Uchumi wa Dunia

Mheshimiwa Spika, kwa mujibu wa Taarifa ya Mwenendo wa Hali ya Uchumi wa Dunia iliyotolewa na Shirika la Fedha la Kimataifa Mwezi Aprili, 2023 (World Economic Outlook Report, April 2023) inaonyesha kuwa uchumi wa dunia ulikua kwa wastani wa **asilimia 3.4** mwaka 2022 ikilinganishwa na **asilimia 6.3** mwaka 2021. Ukuaji huu ni chini ya makadirio ya kiwango cha ukuaji wa **asilimia 4.4** na ulisababishwa na athari za UVIKO-19, vita ya Urusi na Ukraine na mabadiliko ya tabianchi yaliyo sababisha ukame kwa baadhi ya nchi.

Mheshimiwa Spika, uchambuzi wa Shirika la Fedha la Kimataifa (IMF) unaonyesha kwamba katika mwaka 2023 ukuaji wa uchumi wa nchi zilizoendelea kama vile Marekani pamoja na nchi zinazoibukia kiuchumi ikiwemo China, utaporomoka kutoka **asilimia 2.7** ya mwaka 2022 hadi **asilimia 1.3**. Hii ni kutokana na mataifa haya kusitisha na kufunga maeneo ya uzalishaji na vituo vya biashara. Hali hii itapelekea mdororo wa uchumi katika mataifa machanga yanayoibukia kiuchumi. Hivyo, ni muhimu kwa Serikali kuwa na mikakati thabiti ya kupambana na vihatarishi vinavyotokana na mdororo wa uchumi wa dunia.

Kielelezo Na 1: Athari za UVIKO-19, Vita ya Urusi na Ukraine, na Mabadiliko ya Tabianchi

Chanzo: Benki Kuu ya Tanzania, 2023

2.2. Uchumi wa Nchi Kusini mwa Jangwa la Sahara

Mheshimiwa Spika, kwa mujibu wa Taarifa ya Mwenendo wa Hali ya Uchumi wa Dunia iliyotolewa na Shirika la Fedha la Kimataifa Mwezi Aprili, 2023 (World Economic Outlook Report, April 2023) uchumi wa nchi za Kusini mwa Jangwa la Sahara ulikua kwa **asilimia 3.9** mwaka 2022 ikilinganishwa na ukuaji wa **asilimia 4.8** mwaka 2021. Kushuka kwa ukuaji wa uchumi kwa nchi hizi kulichangiwa na kuyumba kwa uchumi wa dunia pamoja na nchi washirika wa kibiashara, hali iliyosababisha uwepo wa masharti magumu ya upatikanaji wa fedha za kugharamia miradi ya maendeleo pamoja na kudorora kwa urari wa biashara. Matukio haya yamesababisha mfumuko mkubwa wa bei kwa bidhaa mbalimbali ikiwemo mafuta, gesi na vyakula.

Mheshimiwa Spika, Taarifa hiyo pia inaonyesha kwamba nchi za kusini mwa Jangwa la Sahara zinazozalisha mafuta zitaendelea kunufaika kutokana na kupanda kwa bei za mafuta na gesi

ulimwenguni. Kwa mantiki hiyo, nchi zilizo Kusini mwa Jangwa la Sahara ambazo hazizalishi mafuta na gesi uchumi wake unatarajiwa kuyumba kutokana na kupanda kwa bei ya nishati hizo katika soko la dunia. Aidha, uchambuzi wa IMF unaonyesha kwamba nchi za Kusini mwa Jangwa la Sahara zitakumbwa na changamoto mbalimbali kama vile ukosefu wa Dola za Kimarekani, kupungua kwa mikopo na misaada nafuu pamoja na kupungua kwa kasi ya uwekezaji katika nyanja mbalimbali kama vile elimu, afya na miundombinu. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuangalia mwenendo wa upatikanaji wa fedha katika soko la Kimataifa pamoja na kuboresha ushirikiano wa kikanda na Kimataifa ili kuendelea kupata fedha na bajeti isiathirike, pamoja na kuweka Sera za kikodi na zisizo za kikodi zinazoweza kuvutia wawekezaji.

Jedwali Na. 1: Mwenendo wa Ukuaji wa Uchumi wa Dunia Mwaka 2018 - 2022

Kundi/Mwaka	Ukuaji Halisi (Asilimia)				
	2018	2019	2020	2021	2022
Dunia	3.6	2.9	-3.1	6.3	3.4
Nchi Zilizoendelea	2.3	1.7	-4.5	5.4	2.7
Nchi Zinazoibukia na Zinazoendelea	4.6	3.7	-2.0	6.9	4.0
Nchi za Asia Zinazoendelea	6.4	5.3	-0.8	7.5	4.4
Nchi za Afrika Zilizopo Kusini mwa Jangwa la Sahara	3.3	3.1	-1.7	4.8	3.9

Chanzo: Shirika la Fedha la Kimataifa (World Economic Outlook)

Mheshimiwa Spika, kutokana na taarifa za hali ya uchumi wa dunia na uchumi wa nchi zilizo Kusini mwa Jangwa la Sahara, Kamati ina maoni na ushauri ufuatao:-

- i. Kwa kuwa mfumuko wa bei duniani Mwaka 2022 uliongezeka na kufikia wastani wa **asilimia 8.7** ikilinganishwa na **asilimia 4.7** mwaka 2021. Vilevile, mfumuko wa bei kwa nchi za Afrika zilizo Kusini mwa Jangwa la Sahara ulifikia wastani wa **asilimia 14.5** ikilinganishwa na wastani wa **asilimia 11.0** mwaka 2021. Kamati inaishauri Serikali kupitia Benki kuu ya Tanzania na Wizara ya Fedha na Mipango kuweka mikakati ya muda mfupi, muda wa kati na muda mrefu ya jinsi ya kukabiliana na mfumuko wa bei unaotokana na uagizaji wa bidhaa nchini (*Imported Inflation*) ili kutokuathiri uchumi wa Taifa
- ii. Kamati inaishauri Serikali kuwekeza zaidi kweye Sekta ambazo Tanzania ina nguvu ya ushindani (*Competitive Advantage*) ili kuendelea kukuza Uchumi kwa kiwango kinachotarajiwa. Sekta hizo ni Utalii, Kilimo, Mifugo na Madini.
- iii. Kwa kuwa Tanzania imefanikiwa kupata masoko ya mazao ya chakula katika nchi mbalimbali Barani Afrika, na kwa kuwa bei ya mazao ya chakula hususan nafaka katika soko la dunia inatarajiwa kupanda katika mwaka 2023 kutokana na kupungua kwa bidhaa hizo katika soko la dunia. Kamati inaishauri Serikali kuhamasisha uzalishaji wa mazao ya chakula na biashara nchini pamoja na kuongeza thamani ya mazao ya nafaka nchini kwani uchambuzi wa Kamati ulibaini kwamba kati ya **tani milioni 9.49** za nafaka zinazozalishwa nchini ni tani 13,062 tu ndio huongezewa thamani.
- iv. Kwa kuwa Soko la Bidhaa Tanzania (Tanzania Mercantile Exchange-TMX) limefanya mauzo ya bidhaa mbalimbali katika kipindi cha kuanzia mwaka 2018 hadi 2022 ambapo **tani milioni 107.06** za bidhaa mbalimbali zenye thamani ya **shilingi bilioni**

223.26 zimeuzwa. Kamati inaishauri Serikali kuongeza idadi ya mazao na bidhaa zitakazokuwa zinazuzwa katika soko hilo pamoja na kuongeza idadi ya wanunuzi wanaoshiriki katika kununua bidhaa mbalimbali katika soko hilo. Vilevile, kutoa elimu kwa wakulima juu ya umuhimu wa kuuza bidhaa zao katika soko hilo pamoja na kuangalia namna ya kuunganisha mfumo wa stakabadhi ghalani katika soko la TMX kwani bidhaa zinazouzwa TMX zimekuwa zikiuzwa kwa bei ya juu kuliko za stakabadhi ghalani. Hatua hizi zitawaongezea wakulima kipato pamoja na kuliingizia Taifa fedha za kigeni.

- v. Kamati inashauri ujenzi wa maghala mapya uendane na ukarabati wa maghala yaliyopo, Serikali iangalie uwezekano wa kuongeza ujenzi wa vyumba vya baridi (Cold Rooms) kwa ajili ya kuhifadhai Samaki, mbogamboga, matunda na maua kwa ajili ya kuuza nje ya nchi pamoja na kuongeza leseni za ujenzi wa maghala ya mazao ya kilimo kwa watu binafsi.
- vi. Katika mwaka 2022/23, thamani ya mauzo ya mbogamboga na maua ilikuwa **dola za Marekani milioni 289.6** ikilinganishwa na **dola za Marekani milioni 378.6** mwaka 2021/22, sawa na upungufu wa **asilimia 23.5**. Kamati inaishauri Serikali kukamilisha mchakato wa kufufua mashamba ya maua, mbogamboga na matunda yaliyopo Wilaya ya Arumeru katika Mkoa wa Arusha. Ufufuaji wa mashamba haya utaliingizia Taifa mapato ya kigeni pamoja na kurejesha ajira zaidi ya 2000 zilizopotea.

2.3. Ukuaji wa Uchumi wa Taifa kwa Mwaka 2022

Mheshimiwa Spika, katika kipindi cha mwaka 2022, Pato la Taifa lilikua kwa **asilimia 4.7** ikilinganishwa na ukuaji wa **asilimia 4.9** mwaka 2021. Katika mwaka 2022, thamani halisi ya Pato la Taifa ilifikia **shilingi trilioni 141.873** ikilinganishwa na **shilingi trilioni 135.478** mwaka 2021. Kupungua kwa kasi ya ukuaji wa uchumi katika kipindi husika kumechangiwa na athari za UVIKO-19, vita ya Urusi na Ukraine pamoja na mabadiliko ya tabianchi. Changamoto hizi zimepelekea kupungua kwa uzalishaji wa bidhaa zinazouzwa katika soko la dunia, kuathirika kwa mnyororo wa ugavi (supply chain disruptions) pamoja na kupanda kwa gharama za bidhaa za msingi kama vile mafuta na ngano .

Mheshimiwa Spika, Taarifa ya Benki kuu ya Tanzania inaonyesha kwamba katika robo ya tatu ya mwaka wa fedha 2022/23 uchumi wa Tanzania ulikua kwa wastani wa **asilimia 5.2** ikilinganishwa na **asilimia 4.9** katika kipindi kama hicho kwa mwaka 2021/22. Ukuaji huu wa uchumi unaashiria kuimarika kwa shughuli za kiuchumi katika sekta mbalimbali pamoja na kuongezeka kwa ajira na mapato ya ndani.

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa shughuli za kiuchumi zilizokuwa na mchango mkubwa katika Pato la Taifa na kubaini kwamba Sekta ya Kilimo pamoja na kuwa imechangia **asilimia 26.2** katika Pato la Taifa, ukuaji wa Sekta hii sio wa kuridhisha kwani Sekta hii imekua kwa **asilimia 3** ukilinganisha na ukuaji uliotarajiwa wa **asilimia 5**. Kamati bado inaendelea kuishauri Serikali kuhakikisha kwamba Sekta ya Kilimo inajikita zaidi katika uzalishaji wa mazao ya chakula yanayohitajika nchini pamoja na mazao ya biashara yanayohitajika katika soko la dunia. Hatua hii itaongeza mauzo ya

bidhaa nje ya nchi pamoja na kupunguza nakisi ya urari wa biashara. Aidha, Kamati inampongeza Mhe Dkt Samia Suluhu Hassan Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwa ongezeko la bajeti ya Sekta ya Kilimo hadi kufikia **Shilingi bilioni 970.8** katika mwaka wa fedha 2023/24. Kamati inaamini kwamba ongezeko hili linaenda kufanya mapinduzi makubwa katika Sekta ya Kilimo.

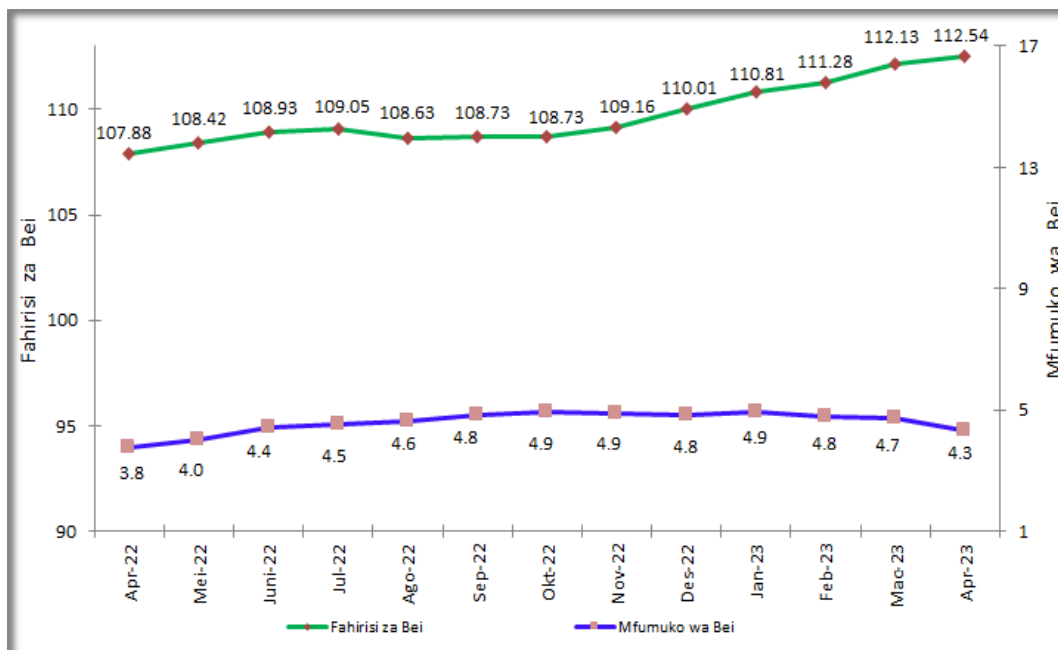
2.4. Mfumuko wa Bei

Mheshimiwa Spika, mfumuko wa bei umeendelea kubaki katika wigo wa tarakimu moja ambapo katika mwaka 2022 mfumuko wa bei ulifikia wastani wa **asilimia 4.3**, ikilinganishwa na wastani wa **asilimia 3.7** mwaka 2021. Mwenendo huu uko ndani ya lengo la muda wa kati la **asilimia 5.0** na ndani ya wigo uliowekwa kwa mujibu wa vigezo vya mtangamano wa kiuchumi katika Jumuiya ya Afrika Mashariki (EAC), kiwango ambacho hakizidi **asilimia 8.0** na wigo uliowekwa na Jumuiya ya Maendeleo Kusini mwa Afrika (SADC) wa kati ya **asilimia 3.0** hadi **7.0**. Ongezeko hili la mfumuko wa bei lilitokana na vita kati ya Urusi na Ukraine pamoja na athari za ugonjwa wa UVIKO -19 hali iliyosababisha kuongezeka kwa bei za bidhaa za walaji katika soko la dunia. Hali hii itasababisha kuongezeka kwa bei za bidhaa katika soko la dunia mfano, Mafuta ya petroli, ngano na mafuta ya kula.

Mheshimiwa Spika, kupanda kwa bei za baadhi ya bidhaa na huduma muhimu ikiwemo chakula na nishati kulisababisha athari za mfumuko wa bei kwa matabaka ya kipato cha chini, kati na juu kuongezeka hadi **asilimia 4.7**, **asilimia 5.8** na **asilimia 3.8** mtawalia mwaka 2022 ikilinganishwa na **asilimia 2.4**, **asilimia 2.4** na **asilimia 3.0**, mtawalia mwaka 2021. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali

kuchochea uzalishaji wa ngano pamoja na mafuta ya kula nchini katika kukabiliana na mfumuko wa bei.

Kielelezo Namba .2. Mwenendo wa Fahirisi za Bei za Taifa na Mfumuko wa Bei Kutoka Mwezi Aprili, 2022 hadi Aprili, 2023 (2020 = 100)

Chanzo: Ofisi ya Taifa ya Takwimu 2023

2.5. Mwenendo wa Viwango vya Ubadilishaji fedha

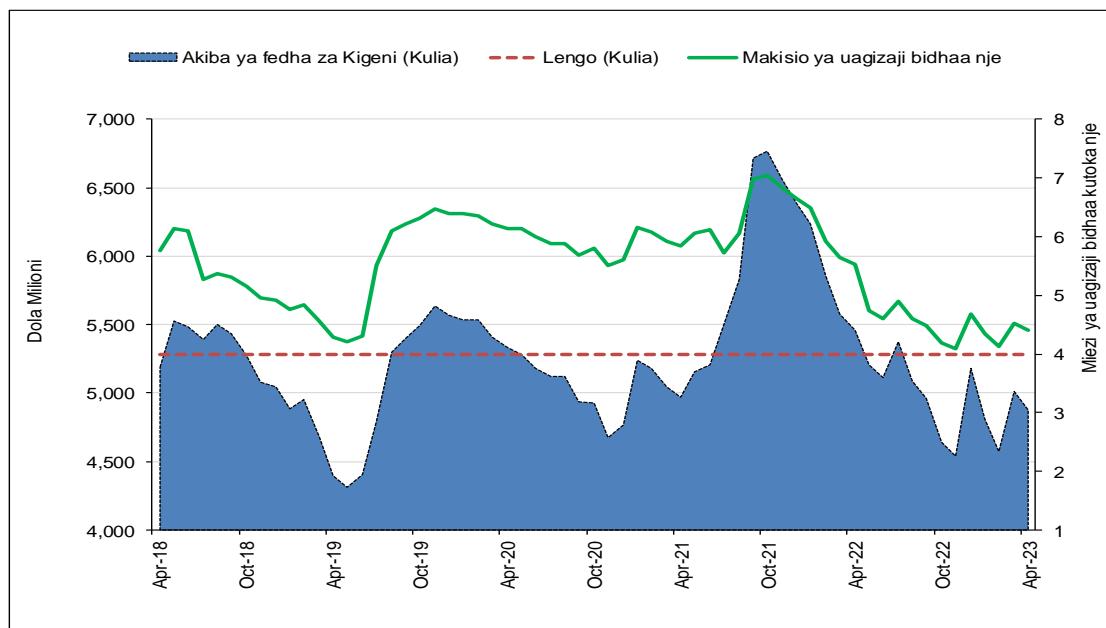
Mheshimiwa Spika, Thamani ya shilingi ya Tanzania dhidi ya Dola ya Marekani na sarafu nyingine za washirika wakuu wa biashara ulimwenguni imeendelea kuwa tulivu. Katika mwaka, 2022, Dola moja ya Marekani ilibadilishwa kwa wastani wa **shilingi 2,314.5** ikilinganishwa na **shilingi 2,309.2** katika kipindi kama hicho mwaka 2021, sawa na kushuka kwa **asilimia 0.2** kwa shilingi. Kamati inaishauri Serikali kuweka mkazo katika uzalishaji wa bidhaa na huduma zinazoweza kuuzika katika masoko ya kimataifa hususan bidhaa za kilimo, gesi na dhahabu pamoja na kuchochea shughuli za utalii nchini.

2.6. Akiba ya Fedha za Kigeni

Mheshimiwa Spika, akiba ya fedha za kigeni ilipungua kufikia **Dola za Marekani milioni 5,177.2** mwezi Disemba 2022 sawa na uwezo wa uagizaji wa bidhaa na huduma kwa **miezi 4.7** kutoka **Dola za Marekani milioni 6,386.0** mwezi Disemba 2021 sawa na **miezi 6.6** ya uagizaji. Kupungua kwa akiba ya fedha za kigeni nchini kumesababishwa na sababu mbalimbali zikiwemo mfumuko wa bei katika soko la dunia, kulipa madeni ya nje pamoja na kugharamia miradi ya maendeleo ya kimkakati. Hali hii imesababisha nakisi ya **dola za Marekani milioni 4,414.2** za urari wa malipo yote ya nje katika kipindi cha Julai, 2022 ikilinganishwa na nakisi ya **Dola za Marekani milioni 2,516.1** kwa kipindi kama hicho mwaka 2021.

Mheshimiwa Spika, kutokana na tatizo la uhaba wa Dola za Marekani linaloikumba dunia kwa sasa, Kamati inatambua jitihada za Serikali katika kuanzisha mchakato wa kununua na kutunza dhahabu kama akiba ya fedha za kigeni. Hata hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuangalia uwezekano wa kupata fedha za kigeni kutoka kwa mabenki ya ndani na nje kwa njia ya *currency swap*, kudhibiti soko la fedha za kigeni lisilo rasmi (parallel foreign exchange market) pamoja na kuweka mikakati ya maboresho kwenye soko la fedha za kigeni. Lengo la hatua hizo ni kuwianisha thamani ya shilingi dhidi ya fedha za kigeni (exchange rate) kwenye soko la jumla la fedha za kigeni kuwa sawia na ile iliyopo kwenye soko la rejareja.

Kielelezo Na 3. Mwenendo wa Akiba ya Fedha za Kigeni

Chanzo: Benki Kuu ya Tanzania, 2023

2.7. Biashara ya Nje

Mheshimiwa Spika, uchambuzi wa Kamati ulibaini kwamba hadi kufikia mwezi Januari, 2023 urari wa malipo kwa Sekta ya nje ulikuwa na nakisi ya **Dola za Marekani milioni 5,261.3** ikilinganishwa na nakisi ya **Dola za Marekani Milioni 2,659.3** katika kipindi kama hicho kwa mwaka 2022. Aidha, thamani ya bidhaa nyinginezo zilizouzwa nje mwaka 2022 ilikuwa **Dola za Marekani milioni 654.9** ikilinganishwa na **Dola za Marekani milioni 813.5** mwaka 2021, sawa na upungufu wa **asilimia 19.5**. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kujielekeza zaidi katika kuchochea uzalishaji wa mazao yanayoongoza kuuzwa katika soko la nje kama vile Korosho ambayo mauzo yake yameongezeka kutoka **Dola za Marekani milioni 159** mwaka 2021 hadi **milioni 226.9** mwaka 2022, Katani kutoka **Dola za Marekani milioni 127.5** mwaka 2021 hadi **Dola za Marekani milioni 178.5** pamoja na Pamba kutoka **Dola za Marekani milioni 81.3** mwaka 2021 hadi **Dola za Marekani**

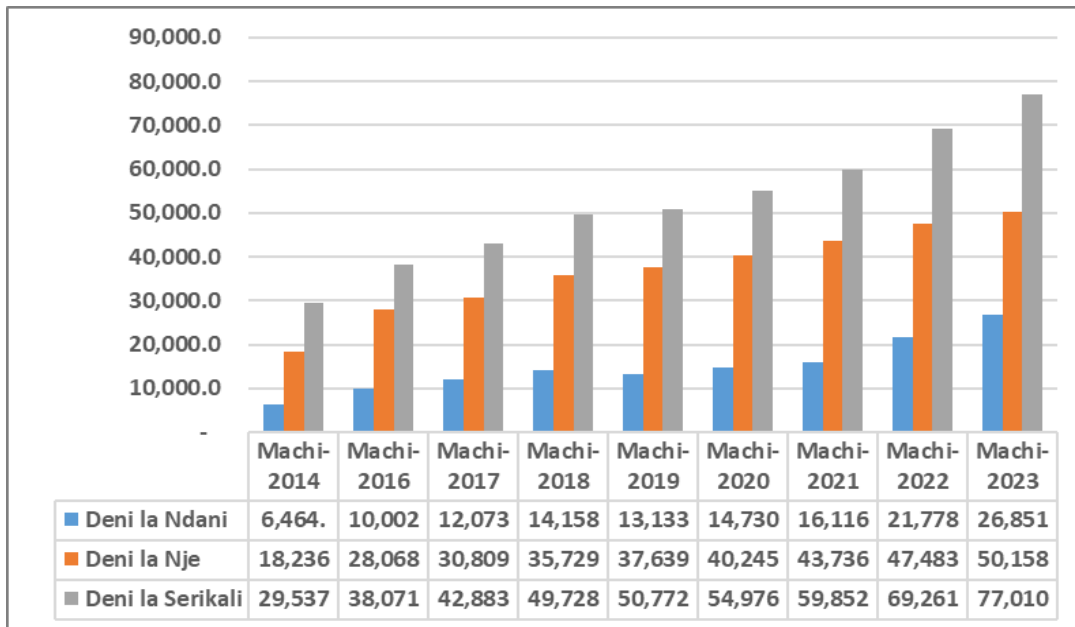
milioni 103.4 mwaka 2022 ili kuongeza akiba ya fedha za kigeni na kupunguza nakisi ya urari wa malipo ya jumla.

Mheshimiwa Spika, kwa upande wa bidhaa zisizo za asili Kamati inaishauri Serikali ijielekeze kwenye mauzo ya bidhaa zilizouzwa tena (Re-export) ambazo mauzo yake yaliongezeka kutoka dola za Marekani **milioni 90.2** mwaka 2021 hadi **Dola za Marekani milioni 131.2** mwaka 2022 pamoja na bidhaa za Viwanda ambazo mauzo yake yaliongezeka kutoka **Dola za Marekani bilioni 1.20** mwaka 2021 hadi **Dola za Marekani bilioni 1.42** mwaka 2022. Hatua hizi zote kwa ujumla zitasaidia kupunguza changamoto ya upatikanaji wa fedha za kigeni na kupunguza nakisi.

2.8. Deni la Serikali

Mheshimiwa Spika, uchambuzi wa Kamati ulibaini kwamba hadi mwezi Aprili 2023, deni la Serikali lilikuwa ni **Shilingi trilioni 79.1** ukilinganisha na Deni, la **Shilingi trilioni 69.26** katika kipindi kama hicho mwaka 2022, sawa na ongezeko la **asilimia 13.9 (Shilingi trilioni 9.84)**. Ongezeko la deni limetokana na sababu mbalimbali zikiwemo : Ukopaji kwa ajili ya kugharamia miradi mbalimbali ya maendeleo, kutolewa kwa hatifungani maalumu yenye thamani ya **shilingi trilioni 2.18** kwa ajili ya kulipa deni la Mfuko wa Hifadhi ya Jamii kwa Watumishi wa Umma (PSSSF) linalohusu michango ya watumishi waliokuwa kwenye utumishi kabla ya mwaka 1999 na malimbikizo ya riba ya deni la nje.

Kielelezo Na.4: Mwenendo wa Deni la Serikali kwa kipindi cha Machi 2014 - Machi 2023 (Shilingi Bilioni)

Chanzo: Wizara ya Fedha na Mipango

Mheshimiwa Spika, pamoja na kwamba deni letu ni himilivu kwa viwango vyote vya kimataifa, Kamati inaendelea kuishauri Serikali masuala yafuatayo:

- i. Serikali iendeele kuangalia uwezekano wa kujipima uhimilivu wa deni kwa kutumia kiashiria cha makusanyo ya mapato ya ndani kwa ulipaji wa deni. Hii ni kwa sababu deni la Taifa hulipwa na makusanyo ya ndani na ni malipo ya lazima (*first charge*) katika matumizi ya Serikali;
- ii. Kwa kuwa Serikali ilitoa hatifungani maalumu yenye thamani ya **Shilingi trilioni 2.18** kwa ajili ya kulipa deni la Mfuko wa Hifadhi ya Jamii kwa Watumishi wa Umma (PSSSF), Kamati inashauri Serikali kufanya mapitio ya viwango vya Pensheni ya Wastaafu kabla ya Miaka ya 90 ili viendane na hali halisi ya sasa;
- iii. Serikali kutafuta mikopo yenye masharti ya kati (Semi concessional loans) ambayo masharti yake ni nafuu ikilinganishwa na mikopo ya kibiashara;

- iv. Mikopo yenye masharti ya kibiashara ielekezwe katika miradi ambayo itakamilika na kuanza kuzalisha mapato katika kipindi cha muda mfupi; na
- v. Kuboresha mikakati ya kukusanya mapato ya ndani ili kuhakikisha sehemu kubwa ya bajeti inagharamiwa na mapato ya ndani pamoja na kupunguza matumizi yasiyo ya lazima.

2.9. Mwenendo wa Viwango vya Riba na Huduma za Kibenki

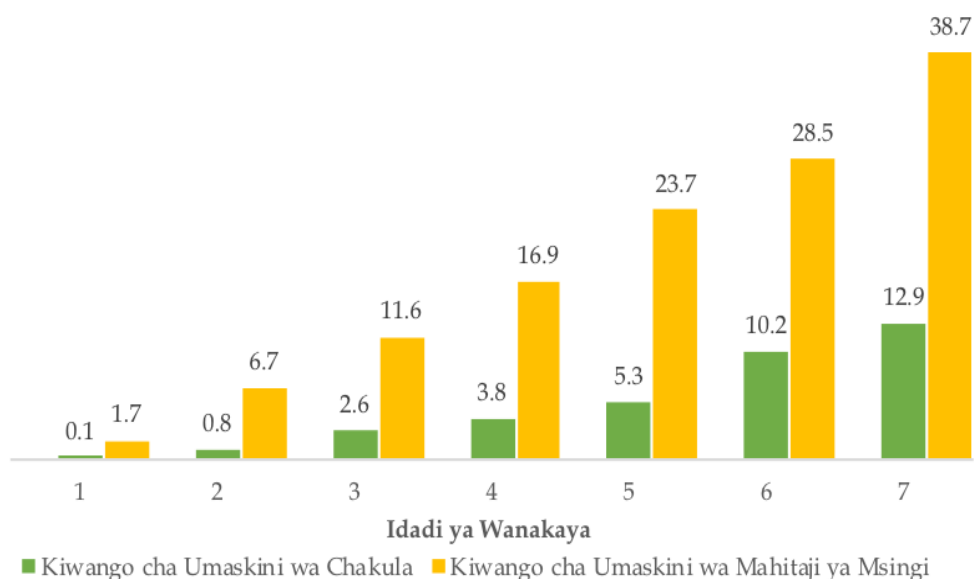
Mheshimiwa Spika, viwango vya riba za mikopo ya mabanki vilipungua kwa kasi ndogo, hadi kufikia **asilimia 15.91** katika kipindi cha mwezi Aprili 2023 kutoka wastani wa **asilimia 16.31** katika kipindi kama hicho mwaka 2022. Hali hii imetokana na jitihada za Serikali kupitia Benki kuu kuongeza ukwasi kwenye mabanki ili kushusha viwango vya riba. Aidha, kwa upande wa riba za amana zilipungua hadi **asilimia 6.79** mwaka 2023 kutoka **asilimia 6.81** mwaka 2022. Kamati inapongeza jitihada za Serikali za kuongeza ukwasi katika mabanki ili kushusha viwango vya riba za mikopo. Hivyo, Kamati inaendelea kuishauri Serikali kuendelea kutumia nyenzo mbalimbali za Sera ya fedha ili riba za mikopo ziwiane na kiwango cha mfumuko wa bei wa **asilimia 4.3**. Aidha, kuwe na utaratibu maalum utakaowezesha watumishi wa umma kupata mikopo yenye riba nafuu.

2.10. Tathmini ya Hali ya Umaskini Nchini

Mheshimiwa Spika, viashiria vya kupima hali ya umaskini nchini hupatikana kwa kutumia Taarifa ya Utafiti wa Mapato na Matumizi ya Kaya Binafsi (Household Budget Survey - HBS), utafiti huo hufanyika kila baada ya miaka mitano. Matokeo ya Utafiti huo ya mwaka 2017/18 yanaonyesha kuwa kaya zenye wanakaya wachache wana kiwango

kidogo cha umaskini kuliko kaya zenye wanakaya wengi. Aidha, kiwango cha umaskini wa mahitaji ya chakula na ya msingi ni kikubwa kwa kaya zinazoongozwa na wakuu wa kaya wenye elimu ndogo. Kamati inatambua kuwa maendeleo ni pamoja na kupunguza umaskini wa mahitaji ya msingi na chakula. Hivyo, Serikali iendelee kusimamia vema Sera yake ya Elimu bila ada na kutekeleza Sera ya Idadi ya Watu ya mwaka 1992 ambayo inaelekeza wananchi kuzaa watoto wanaoweza kuwahudumia. Vilevile, Kamati inaendelea kuisisitiza kwamba Serikali iwekeze zaidi katika sekta ambazo zinahusisha wananchi wengi kama vile kilimo, mifugo na uvuvi ili kuwakwamua kutoka kwenye umaskini.

Kielelezo Na. 5: Kiwango cha Umaskini kwa Idadi ya Wanakaya, HBS 2017/18

Chanzo: Ofisi ya Taifa ya Takwimu

3.0. TATHMINI YA UTEKELEZAJI WA BAJETI YA SERIKALI KWA MWAKA WA FEDHA 2022/23

Mheshimiwa Spika, Bajeti ya Serikali ya mwaka 2022/23 ni ya pili katika utekelezaji wa Mpango wa Tatu wa Maendeleo wa Miaka Mitano 2021/22-2025/26, ambapo Serikali ilipanga kukusanya na

kutumia **Shilingi trilioni 41.48** kutoka vyanzo vya nje na ndani. Kati ya fedha hizo mapato ya ndani yalikadiriwa kuwa **shilingi trilioni 27.01**, misaada na mikopo ya masharti nafuu yalikuwa **shilingi trilioni 4.65**, mikopo ya ndani ilikuwa **Shilingi trilioni 5.78** na mikopo ya nje yenye masharti ya kibiashara **Shilingi trilioni 3.03**. Hadi kufika Aprili, 2023 Serikali ilikuwa imekusanya jumla ya **Shilingi trilioni 32.43** kutoka vyanzo vyote ikiwa ni sawa na **asilimia 78.18** ya bajeti nzima. Uchambuzi wa ukusanyaji wa mapato katika kila chanzo ni kama inavyoonekana hapo chini.

3.1.1. Mapato ya Kodi na Yasiyo ya Kodi

Mheshimiwa Spika, hadi Aprili, 2023 Mamlaka ya Mapato Tanzania ilikuwa imekusanya jumla ya **Shilingi trilioni 18.81** sawa na **asilimia 79.53** dhidi ya lengo la mwaka mzima la kukusanya **Shilingi trilioni 23.06**. Ufanisi huu umetokana na jitihada ambazo zinafanywa na Serikali katika kuhamasisha ulipaji kodi kwa hiari, matumizi ya mifumo ya TEHAMA katika ulipaji kodi, usimamizi wa ukusanyaji wa kodi pamoja na kushughulikia mashauri ya kodi ya muda mrefu.

Mheshimiwa Spika, Mamlaka ya Mapato Tanzania imekuwa na ukusanyaji wa ufanisi kwa kipindi cha miaka 3 mfululizo ambapo mapato yameongezeka kutoka **Shilingi trilioni 17.62** mwaka 2019/20 hadi kufikia **Shilingi trilioni 20.93** mwaka 2021/22. Kamati inaipongeza Serikali, hata hivyo Mamlaka hii bado inahitaji kuwezesha kwa kupatiwa rasilimali watu pamoja na rasilimali fedha ili iweze kuhuisha mifumo na kukusanya mapato kwa ufanisi zaidi.

Mheshimiwa Spika, Kamati inampongeza Mhe. Dkt. Samia Suluhu Hassan kwa kuendelea kufanya marejesho ya kodi (Tax Refunds) kwa

wafanyabiashara jambo ambalo limekuwa ni kilio cha muda mrefu. Ulipaji wa marejesho umeongezeka kutoka **shilingi bilioni 246.5** mwaka wa fedha 2019/20 hadi kufikia **shilingi bilioni 836.98** mwezi Machi, 2023.

Mheshimiwa Spika, hadi kufikia Aprili, 2023 Mapato yasiyo ya Kodi yalifikia **shilingi trilioni 2.07**, sawa na **asilimia 61.79** ya lengo la kukusanya **shilingi trilioni 3.35** kwa mwaka. Kwa mwenendo huu ni wazi kuwa lengo la kukusanya kiasi kilichotarajiwa halitofikiwa. Kamati ilibaini kuwa kutokufikiwa kwa lengo kumesababishwa na baadhi ya Wizara na Idara za Serikali kutotumia mifumo ya kielektroniki kukusanyia mapato. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kuwa Taasisi zote za Umma zinatumia mifumo iliyowekwa ili kupunguza tatizo la upotevu wa mapato.

3.1.2. Mapato ya Serikali za Mitaa

Mheshimiwa Spika, hadi kufikia Aprili 2023 Mapato yanayotokana na vyanzo vya ndani vya Mamlaka za Serikali za Mitaa yalifikia **shilingi bilioni 788.8** sawa na **asilimia 78.12** ya lengo la kukusanya **shilingi trilioni 1.01**. Aidha, Kamati imebaini kwamba kuna baadhi ya Halmashauri zenye uwezo mkubwa wa kukusanya mapato lakini huwekewa ukomo na Wizara ya Fedha na Mipango ulio chini ya uwezo wa Halmashauri husika kukusanya. Vilevile, Kamati imebaini bado kuna changamoto ya ukusanyaji wa mapato nje ya mfumo. Hivyo, Kamati inaamini mfumo wa TAUSI ambao unasaidia kutambua vyanzo vya mapato vya Halmashauri husika na hivyo kusaidia kukadiria uwezo wa Halmashauri kukusanya mapato yake.

3.1.3. Misaada na Mikopo ya Masharti Nafuu kutoka Nje

Mheshimiwa Spika, katika mwaka wa fedha 2022/23 Serikali ilitarajia kupata **shilingi trilioni 4.65** kutoka kwa Washirika wa Maendeleo. Hadi kufikia mwezi Aprili, 2023, Serikali ilikuwa imepokea **shilingi trilioni 4.61** sawa na **asilimia 99.14**. Kati ya fedha hizo **shilingi trilioni 1.50** ni misaada na mikopo nafuu ya kibajeti; **shilingi bilioni 85.4** ni misaada na mikopo nafuu ya mifuko ya pamoja ya kisekta; na **shilingi trilioni 2.22** ni misaada na mikopo nafuu ya miradi ya maendeleo. Kamati inampongeza Mhe. Dkt. Samia Suluhu Hassan Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwa kuendelea kutekeleza Mwongozo wa Ushirikiano na Washirika wa Maendeleo (Development Cooperation Framework-DCF) pamoja na kuimarisha ushirikiano na uhusiano wa kimataifa. Ni kutokana na jitahada zake ndio maana tumeweza kufikia ufanisi wa **asilimia 99.14**.

3.1.4. Mikopo ya ndani

Mheshimiwa Spika, katika mwaka wa fedha 2022/23 Serikali ilikusudia kukopa katika soko la ndani **shilingi trilioni 5.78**. Hadi kufikia mwezi Aprili 2023 mikopo ya ndani ilifikia **shilingi trilioni 4.68** sawa na **asilimia 81.97** ya lengo la mwaka. Kamati inaendelea kuishauri Serikali kuhakikisha kwamba ukopaji wake katika soko la ndani hauathiri upatikanaji wa mikopo kwa Sekta binafsi. Aidha, Serikali iendelee kutoa elimu kwa umma ili washiriki katika kununua dhamana za Serikali kwani katika katika kipindi cha hivi karibuni kumekuwa na muitikio mdogo.

3.1.5. Mikopo ya nje yenye masharti ya kibiashara

Mheshimiwa Spika, katika mwaka wa fedha 2022/23 Serikali ilikusudia kukopa **Shilingi trilioni 3.03** kutoka vyanzo vya nje vyenye masharti ya kibiashara. Hadi kufikia mwezi Aprili, 2023, Serikali ilifanikiwa kukopa **Shilingi trilioni 1.47** sawa na **asilimia 48.51** ya lengo la mwaka. Sababu za kutofikiwa kwa lengo kulitokana na vita ya Urusi na Ukraine iliyosababisha kuongezeka kwa gharama za mikopo mipya na hivyo kuathiri upatikanaji wake. Mwenendo huu umeathiri mipango ya Serikali kutokana na kutopatikana kwa fedha hizo. Vilevile, hali hii itaendelea kuwepo kutokana na sababu nyingine ikiwa ni pamoja na uhaba wa fedha za kigeni unaochangiwa na Sera ya Marekani ya kukabiliana na mfumuko wa bei. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuendelea kuimarisha ukusanyaji wa mapato ya ndani ili kukabiliana na adha ya upatikanaji wa mikopo ya nje. Pia Serikali ihakikishe kuwa mikopo yote inayopatikana inasimamiwa vyema na kutekeleza shughuli iliyokusudiwa na si vinginevyo.

3.2. Mwenendo wa Matumizi

Mheshimiwa Spika, katika mwaka 2022/23 Serikali ilikusudia kutumia **Shilingi trilioni 41.48**, kati ya fedha hizo, matumizi ya kawaida ni **Shilingi trilioni 26.47** na **Shilingi trilioni 15.01** ni matumizi ya maendeleo ikiwa ni **asilimia 36.02** ya bajeti nzima. Hadi kufikia mwezi Aprili, 2023 Serikali ilitoa ridhaa ya matumizi ya **Shilingi trilioni 32.43** sawa na **asilimia 78.18** ya lengo la mwaka. Fedha za matumizi ya kawaida zilikuwa **Shilingi trilioni 20.94** sawa na **asilimia 79.1** na **Shilingi trilioni 11.49** ni matumizi ya maendeleo sawa na **asilimia 76.55**. Kamati inampongeza Mhe. Dkt. Samia Suluhu Hassan kwa

utekelezaji huu wa bajeti, ni wazi kwamba hadi kufika tarehe 30 Juni, 2023 bajeti ya Serikali itakuwa imetekelezwa kwa zaidi ya **asilimia 90**.

4.0. TATHMINI YA UTEKELEZAJI WA MPANGO WA MAENDELEO WA TAIFA KWA MWAKA 2022/23 PAMOJA NA MAPENDEKEZO YA MPANGO WA MAENDELEO WA TAIFA KWA MWAKA 2023/24

Mheshimiwa Spika, Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa Mwaka 2022/23 ulitengewa jumla ya **shilingi trilioni 15.01**, sawa na **asilimia 36.18** ya Bajeti ya Serikali ambapo **shilingi trilioni 12.31**, sawa na **asilimia 82.0** ni fedha za ndani na **shilingi trilioni 2.7**, sawa na **asilimia 18** ni fedha za nje. Mpango huu ni wa pili katika Utekelezaji wa Mpango wa Tatu wa Maendeleo wa Taifa wa Miaka Mitano 2021/22 – 2025/26 wenye dhima ya “***Kujenga Uchumi Shindani na Viwanda kwa Maendeleo ya Watu***”.

4.1. Tathmini ya Utekelezaji

Mheshimiwa Spika, Hadi kufikia mwezi Aprili 2023, Serikali ilitumia jumla ya **Shilingi trilioni 11.49** ambayo ni sawa na **asilimia 76.5** ya Bajeti iliyokuwa imetengwa ya **Shilingi trilioni 15.01** kwa mwaka wa fedha 2022/23. Kamati inampongeza Mhe. Dkt Samia Suluhu Hassan, Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwa nia yake ya dhati ya kuliletea Taifa maendeleo. Muhtasari wa utekelezaji wa miradi katika Sekta mbalimbali ni kama ifuatavyo:-

4.1.1. Sekta ya Afya

Mheshimiwa Spika, Kamati inaipongeza Serikali kwa kutambua umuhimu wa Sekta ya Afya na kuongeza bajeti yake kutoka **shilingi trilioni 1.11** mwaka 2022/23 hadi **shilingi**

trilioni 1.24 mwaka 2023/24 sawa na ongezeko la **asilimia 11**.

Mafanikio mengine ya Serikali katika Sekta hii ni pamoja na:-

- i. Kutoa ajira mpya ili kupunguza changamoto ya Watumishi katika Sekta hii, ambapo jumla ya ajira mpya **8,992** zimetolewa katika kipindi cha Julai hadi Aprili 2023;
- ii. Kuendelea kujenga na kuboresha miundombinu ya afya kwa kujenga Hospitali tano (5) za Rufaa za Mikoa katika Mikoa mipya ya Katavi, Geita, Njombe, Songwe na Simiyu;
- iii. Kununua na kusambaza dawa, vifaa tiba na vitendanishi kwa vituo vya afya 150, zahanati 300, na hospitali za Halmashauri vyote pamoja na kuipatia mtaji MSD ili ifanye kazi kama bohari ya dawa na sio kitengo cha manunuzi ya dawa serikalini;
- iv. Kulipa madeni ya Mfuko wa Taifa wa Bima ya Afya (NHIF) ili kuuwezesha kutoa huduma za afya nchini;
- v. Kujenga hospitali mpya na kukarabati hospitali kongwe 19 za Halmashauri, ukamilishaji wa zahanati 300 katika Halmashauri 184; na
- vi. Kutoa jumla ya **shilingi bilioni 463** sekta ya afya ili kukabiliana na athari za kiuchumi na Kijamii zinazotokana na UVIKO -19.

Mheshimiwa Spika, uwekezaji huo umebadili kabisa taswira ya sekta ya afya kwenye teknolojia na miundombinu ambapo rufaa za wagonjwa kwenda nje ya nchi zimepungua kwa **asilimia 97**. Hakika hizi ni jitihada kubwa zinazofanywa na Serikali.

Mheshimiwa Spika, pamoja na jitihada hizi bado Sekta hii inakabiliwa na changamoto mbalimbali ikiwemo uhaba wa vifaa tiba kwenye hospitali mpya, upungufu wa Watumishi **106,445** kati ya watumishi **216,061** wanaohitajika, sawa na **asilimia 50.4**, ucheleweshaji wa manunuzi ya dawa kutokana na utaratibu wa manunuzi ya dawa kuwa sawa na ununuzi wa bidhaa nyingine za Serikali, baadhi ya maeneo kutokuwa na vituo vya afya na zahanati. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuendelea kuiwezesha Sekta hii kifedha na rasilimali watu ili iweze kutatua changamoto zinazoikabili.

4.1.2. Sekta ya Elimu

Mheshimiwa Spika, katika Sekta ya Elimu, Kamati inaipongeza Serikali kwa kufanikisha masuala yafuatayo:-

- i. Kutoa ajira **21,000** za Walimu ili kuondoa changamoto ya uhaba wa walimu wa shule za msingi na sekondari;
- ii. Kutoa mkopo kwa wanafunzi wanaomaliza kidato cha nne na kuchaguliwa kujiunga na vyuo vya Ufundi vya DIT, MUST na Arusha Technical College (ATC);
- iii. Kurekebisha kifungu cha 15 cha Sheria ya kuendeleza Ufundi Stadi Sura 82 kwa kupeleka theluji moja ya mapato VETA; na
- iv. Kuondoa ada kwa wanafunzi wa kidato cha tano.

Mheshimiwa Spika, Hata hivyo, Kamati inaitaka Serikali kuweka utaratibu mzuri wa utoaji wa mikopo ya vyuo vya kati (VETA) ili kuondoa malamiko yaliyojitokeza katika utoaji wa mikopo ya vyuo vikuu.

4.1.3. Sekta ya Kilimo, Mifugo na Uvuvi

4.1.3.1. Sekta ya Kilimo

Mheshimiwa Spika, Sekta ya Kilimo ni moja ya Sekta muhimu katika ukuaji wa uchumi ambapo inakadiriwa kuwa kati ya **asilimia 60** hadi **70** ya Watanzania wamejiajiri katika Sekta hii. Aidha, mchango wa sekta hii katika Pato la Taifa kwa mwaka 2022 ulikuwa **asilimia 26.2**. Kamati inaipongeza Serikali kwa mafanikio mbalimbali yaliyopatikana katika sekta hii. Hata hivyo, sekta hii bado ina kabiliwa na changamoto zifuatazo:-

- i. Matumizi ya mbegu zisizo na ubora na ambazo hazijafanyiwa majaribio na hivyo kusababisha tija ndogo pamoja na hasara kwa wakulima;
- ii. Mchakato wa manunuzi wa mbolea kuchukua muda mrefu, na hivyo kusababisha mbolea kupatikana muda ambao msimu wa kilimo umeshaanza. Hali hii inasababisha kuwa na mavuno duni kutokana na kukosekana kwa mbolea za kupandia na kukuzia kwa wakati;
- iii. Ardhi ya kilimo kuendelea kupungua kutokana na kuvamiwa kwa ajili ya makazi;
- iv. Uchimbaji wa mabwawa kufanywa na Sekta zaidi ya moja ambazo ni Sekta ya Mifugo, Uvuvi, Kilimo na Maji na hivyo kusababisha mtawanyo wa fedha usio na tija;
- v. Upotevu wa mazao baada ya kuvunwa (*post harvest loss*) kutokana na miundombinu ya kuhifadhia mazao;
- vi. Ukosefu wa masoko ya uhakika ya mazao ya kilimo na biashara; na

- vii. Mabadiliko ya tabianchi yanayopelekea ukame na hivyo kusababisha uhaba wa chakula.

Mheshimiwa Spika, kutokana na changamoto hizo Kamati inaishauri Serikali:-

- i. Kuendelea kuwekeza kwenye vyanzo vya uhakika vya umwagiliaji ambavyo vitatatia changamoto ya kilimo cha kutegema mvua;
- ii. Kuendelea kutenga fedha za kutosha kwenye Taasisi zinazofanya utafiti kama TARI na ASA ili kupata mbegu bora;
- iii. Kuhuisha miradi inayofanana inayotekelezwa na Wizara zaidi ya moja mfano uchimbaji wa mabwawa na visima na usambazaji wa maji; na
- iv. Kuangalia upya utaratibu wa uagizaji wa mbolea ili mbolea ipatikae kwa wakati kuendana na msimu wa kilimo.

4.1.3.2. Sekta ya Mifugo na Uvuvi

Mheshimiwa Spika, Sekta ya Mifugo kwa mwaka 2022 imechangia **asilimia 7** ya Pato la Taifa. Mchango mkubwa unatokana na uzalishaji wa nyama ya ng'ombe, tasnia ya maziwa na uzalishaji wa mbuzi, kondoo na kuku. Katika mwaka 2022 idadi ya mifugo nchini ilikadiriwa kufikia **milioni 173.9** ikilinganishwa na mifugo **milioni 165.9** mwaka 2021 sawa na ongezeko la **asilimia 4.8**. Uzalishaji wa nyama kwa mwaka 2022 ulikuwa **tani 769,966** ikilinganishwa na **tani 738,166** mwaka 2021.

Mheshimiwa Spika, kwa upande wa Sekta ya Uvuvi katika mwaka 2022 imechangia **asilimia 1.8** ya Pato la Taifa. Katika Mwaka 2022 **tani 471,512** za samaki zenye thamani ya **shilingi trilioni 3.16** zilivunwa ikilinganishwa na **tani 477,018** zenye thamani ya **shilingi trilioni 2.78** mwaka 2021. Changamoto zilizopo katika Sekta hizi ni pamoja na:-

- i. Kukosekana kwa malisho ya mifugo na hivyo kusababisha wafugaji kuhama kutoka eneo moja kwenda lingine ili kutafuta malisho;
- ii. Kutokuwa na mbegu na mifugo bora;
- iii. Ukosefu wa ithibati katika machinjio na hivyo kuuza nyama inayozalishwa nchini nje ya nchi ;
- iv. Biashara ya utoroshaji wa mifugo kwenda nchi jirani;
- v. Kukosekana kwa chakula cha samaki;
- vi. Kukosekana kwa vifaa vya kisasa vya kuvuna rasilimali zilizopo bahari kuu;
- vii. Kuendelea kuagiza samaki kutoka nje ambapo mwaka 2022 samaki wenye thamani ya **shilingi milioni 268** waliagizwa kutoka nje;
- viii. Uvuvi haramu unaopelekea Serikali kukosa mapato stahiki na kuharibu ikolojia ya viumbe hai wanaoishi kwenye majini; na
- ix. Upungufu wa Maafisa ugani.

Mheshimiwa Spika, ili kuongeza tija katika Sekta hizi Kamati inapendekeza masuala yafuatayo yafanyiwe kazi:-

- i. Kuongeza idadi ya Maafisa Ugani na kuwajengea uwezo ili kuongeza utolewaji wa huduma za ugani;

- ii. Kuimarisha Taasisi zilizo chini ya Sekta ya Mifugo kama vile Kampuni ya Ranchi za Taifa (NARCO), Bodi ya maziwa na Bodi ya nyama. Kwa lengo la kuondoa migogoro ya ardhi pamoja na kurahisisha utaratibu wa utolewaji wa vibali na usajili;
- iii. Serikali kwa kushirikiana na Wizara ya Ardhi iendelee na utaratibu wa kutenga maeneo kwa ajili ya wafugaji ili kupunguza migogoro;
- iv. Kutenga bajeti ya kutosha kwa vituo vya Taifa na kikanda vya uhimilishaji wa mifugo, ikiwa ni pamoja na uzalishaji wa mitamba;
- v. Kuhamasisha sekta binafsi kushiriki katika ujenzi wa viwanda vya kuchakata mazao ya samaki na nyama ikiwa ni pamoja na kuboresha mazingira ya kufanya biashara; na
- vi. Serikali iweke mkakati wa kudhibiti uharibifu wa mazalia ya samaki pamoja na uvuvi haramu.

Mheshimiwa Spika, endapo Serikali itafanyia kazi ushauri wa Kamati ni wazi kwamba Sekta hizi zitakuwa na mchango mkubwa kwenye uchumi wa Taifa pamoja na kupata manufaa yatokanayo na uvuvi wa Bahari Kuu.

4.1.3.3. Sekta ya Maji

Mheshimiwa Spika, Kamati inaipongeza Serikali kwa jitihada kubwa katika usambazaji wa maji mijini na vijijini. Kwa mwaka 2022/23, Sekta hii ilitengewa kiasi cha **shilingi bilioni 709.4**. Fedha hizo zimefanikisha kukamilika kwa miradi 80 ya usambazaji

maji mijini na miradi 1,373 vijijini. Hatua hii imewezesha upatikanaji wa maji kuongezeka kutoka **asilimia 70.1** kwa vijijini na **asilimia 84** mijini mwaka 2020 hadi **asilimia 77.0** kwa vijijini na **asilimia 88** mijini mwaka 2022. Pamoja na juhudi hizi ni vyema Serikali ikaongeze usimamizi katika miradi yake inayoitekeleza ili ilete tija inayokusudiwa. Serikali kuharakisha mchakato wa manunuzi wa miradi ili ikamilike kwa wakati pamoja na kudhibiti upotevu na wizi wa maji ambao unasababisha hasara kwa Serikali.

4.1.4. Sekta ya Miundombinu ya Barabara

Mheshimiwa Spika, Serikali imeendelea kutoa fedha kwa ajili ya ujenzi wa miundombinu ya barabara ikiwemo barabara za kufungua fursa za kiuchumi na kuunganisha Tanzania na nchi jirani, madaraja na vivuko. Hadi Aprili 2023, jumla ya **kilometa 1,151.37** zimejengwa kwa kiwango cha lami na **kilometa 1,483.74** zinaendelea na ujenzi kwa kiwango cha lami na **kilometa 1,124.3** za barabara za Mikoa zilikarabatiwa kwa kiwango cha changarawe. Katika mwaka wa fedha 2023/24, Serikali kupitia Wakala wa Barabara Tanzania (TANROAD) umepanga kujenga barabara kuu zenye urefu wa **kilometa 350** kwa kiwango cha lami, kukarabati **kilometa 25** kwa kiwango cha lami, ujenzi wa **madaraja 13**, kufanya maandalizi mbalimbali ya ujenzi wa **madaraja 11** na kufanya Upembuzi yakinifu na usanifu wa kina wa **daraja 1** katika barabara kuu na baadhi ya barabara za Mikoa. Kati ya **kilometa 350** zilizopangwa kujengwa kwa kiwango cha lami **kilometa 282** ni za Miradi inayoendelea na **kilometa 68** ni za Miradi mipya.

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi juu ya ujenzi wa barabara nchini na kubaini masuala yafuatayo:-

- i. Ujenzi wa baadhi ya barabara chini ya kiwango, na hivyo kusababisha barabara hizo kutodumu kwa muda mrefu;
- ii. Kuchelewa kufanya ukarabati na marekebisho na hivyo kusababisha kugharimu fedha nyingi zaidi ukilinganisha na endapo marekebisho hayo yangefanyika kwa wakati;
- iii. Uchelewaji wa mchakato wa manunuzi unaosababisha miradi kuchukua muda mrefu na kuongeza gharama za utekelezaji wake; na
- iv. Kutokulipa kwa wakati hati za madai za wakandarasi na hivyo kusababisha malimbikizo ya riba.

Mheshimiwa Spika, Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kuwa inatatua changamoto hizi ikiwemo kutoa fedha kwa wakati kwa ajili ya marekebisho ya barabara ili kuhakikisha kunakuwa na barabara zenye ubora na ambazo zitadumu kwa muda mrefu. Aidha, Kamati inaendelea kuishauri Serikali kutumia mfumo wa ujenzi wa EPC + F ili kuendeleza kasi ya ujenzi wa barabara.

4.1.5. Sekta ya Viwanda na Biashara

Mheshimiwa Spika, Katika mwaka 2023/24 Sekta hii imetengewa jumla ya **shilingi bilioni 117.82**, hii ni sawa na ongezeko la **asilimia 18.9** kutoka **shilingi bilioni 99.11** zilizotengwa mwaka 2022/23. Baadhi ya mafanikio yaliyopatikana katika Sekta hii ni pamoja na idadi ya watu walioajiriwa kwenye Sekta ya Viwanda imeongezeka kutoka **345,615** mwaka 2021 hadi **354,477** mwaka 2022 sawa na

ongezeko la **asilimia 2.56**. Kutoa fedha kwa ajili ya ulipaji wa fidia katika mradi wa Liganga na Mchuchuma ili taratibu za kuendeleza mradi huo zifuate pamoja na kuendelea kutekeleza Mpango wa Kuboresha Mazingira ya Kufanya Biashara na Uwekezaji nchini – *BluePrint* kwa kufuta na kupunguza tozo na ada 39 mwaka 2022 ikilinganishwa na tozo na ada 14 zilizofutwa ama kupunguzwa mwaka 2021.

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini Sekta hii inakabiliwa na changamoto zifuatazo:-

- i. Kutotabirika kwa Sera za Kodi na hivyo kutovutia uwekezaji;
- ii. Uwepo wa biashara za magendo katika mipaka na hivyo kuleta ushindani usio sawa kwa bidhaa zinazozalishwa na viwanda vya ndani;
- iii. Uwepo wa Sera, Sheria na Kanuni zilizopitwa na wakati;
- iv. Wengi wa Mamlaka za udhibiti; na
- v. Ugumu katika ulipaji wa kodi.

Mheshimiwa Spika, Kamati inaishauri Serikali kuharakisha utekelezaji wa Mpango wa Kuboresha Mazingira ya Kufanya Biashara na Uwekezaji nchini - *BluePrint*. Lengo ni kutanua wigo wa ufanyaji wa biashara na uwekezaji nchini na kuchochea Dhima ya ujenzi wa uchumi wa viwanda na Ushindani. Aidha, Kamati inaishauri Serikali kuliwezesha Shirika la Taifa la Maendeleo (NDC) ambalo jukumu lake la msingi ni kuendeleza ukuaji wa viwanda nchini kwa kufanya uwekezaji kwenye maeneo ya kimkakati yenye kuchochea uchumi na maendeleo ya viwanda nchini. Kwa sasa Shirika linakabiliwa na

changamoto mbalimbali ikiwemo ufinyu wa bajeti ukilinganisha na mahitaji ya Shirika hilo.

4.1.6. Sekta ya Utalii

Mheshimiwa Spika, Kamati inampongeza Mhe. Dkt. Samia Suluhu Hassan, Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwa jitihada zake kubwa katika kuitangaza nchi yetu kupitia Filamu ya Royal Tour. Jitihada hizi za Mhe. Rais zimeongeza idadi ya watalii wa nje kutoka watalii **922,692** mwaka 2021 na kufikia idadi ya Watalii **1,454,920** mwaka 2022, sawa na ongezeko la **asilimia 57.7**. Vilevile, watalii wa ndani walikuwa **2,363,260** ikilinganishwa na watalii wa ndani **788,933** waliotembelea vivutio vya utalii nchini mwaka 2021, sawa na ongezeko la **asilimia 199.55**. Aidha, mapato yatokanayo na Utalii yameongezeka kutoka **Dola za Marekani bilioni 1.31** mwaka 2021 hadi **Dola za Marekani bilioni 2.53** mwaka 2022 sawa na ongezeko la **asilimia 93**.

Jedwali Na.2 Idadi ya Watalii Waliotembelea Katika Hifadhi za Taifa na Mapato ya Utalii Mwaka 2018 - 2022

Mwaka	Idadi ya Watalii		Jumla	Mapato (Shilingi Milioni)
	Nje	Ndani		
2018	726,003	442,543	1,168,546	214,486.8
2019	763,276	494,676	1,257,952	292,539.5
2020	218,310	288,867	507,177	85,614.7
2021	317,654	518,480	836,134	127,028.6
2022	697,264	787,742	1,485,006	293,079.5

Chanzo: Wizara ya Maliasiri na Utalii

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini Sekta ya Utalii inakabiliwa na changamoto zifuatazo;

- i Upungufu wa bajeti kwa Mamlaka mbalimbali zinazosimamia maeneo ya Utalii mfano TANAPA imeongezewa hifadhi sita na

- TAWA imeongezewa idadi ya mapori hata hivyo bajeti za Mamlaka hizo haziendani na ongezeko la majukumu;
- ii Upungufu wa malazi ya watalii ukilinganisha na mahitaji;
 - iii Migogoro ya ardhi kati ya wananchi na maeneo ya Hifadhi;
 - iv Kuongezeka kwa maafa yanayotokana na muingiliano baina ya wananchi na wanyamapori;
 - v Miundombinu duni ya usafiri na usafirishaji wa Watalii kwenye maeneo ya hifadhi; na
 - vi Fidia ndogo zinazolipwa kwa wananchi wanapodhurika na wanyamapori.

Mheshimiwa Spika, kwa Ukanda wa Afrika Mashariki nchi yetu inaongoza kwa kuwa na vivutio vingi, hata hivyo idadi ya Watalii wanaotembelea Taifa letu ni wachache ukilinganisha na nchi jirani kama Kenya na Rwanda. Kamati inaipongeza Serikali kwa hatua mbalimbali za kikodi ilizochukua katika mwaka wa fedha 2023/24 ili kutanzua changamoto zinazoikabili Sekta hii. Hata hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuweka vivutio vya kikodi na visivyo vya kikodi ili kuvutia wawekezaji, kufanya mapitio ya viwango vya kodi, ada na tozo ili kuhakikisha kwamba haviwi vikwazo katika ukuaji wa Sekta ya Utalii, kuongeza bajeti kwa ajili ya kutangaza vivutio vya Utalii na kuboresha miundombinu ya barabara na viwanja vya ndege (air strips) ili kuchochea ukuaji wa Sekta. Aidha, Serikali ishirikiane na Sekta Binafsi katika ujenzi wa Hoteli za nyota mbalimbali ili kutatua upungufu wa vitanda.

4.1.7. Sekta ya Ardhi na Mazingira

4.1.7.1. Sekta ya Ardhi

Mheshimiwa Spika, Sekta ya Ardhi ni Sekta ya msingi katika maendeleo ya Sekta zote za uchumi. Kamati inaipongeza Serikali inayoongozwa na Mhe. Dkt. Samia Suluhu Hassan, Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwa kutoa msamaha wa riba ya malimbikizo ya kodi ya pango la ardhi kwa kipindi cha kuanzia Julai 2022 hadi Aprili 2023 ili kuwapunguzia wananchi gharama, pamoja na kushusha kodi ya ongezeko la mtaji kutoka **asilimia 10** hadi **asilimia 3**.

Mheshimiwa Spika, mbali na jitihada zilizofashwa na Serikali bado Sekta hii inakabiliwa na changamoto zifuatazo:-

- i. Kasi ndogo ya upangaji wa matumizi ya ardhi. Hadi mwaka 2022 ni takribani **asilimia 25** tu ya ardhi ya Tanzania ndio imepimwa na kupangiwa matumizi;
- ii. Ukusanyaji wa kodi ya pango ya ardhi usioridhisha;
- iii. Migogoro ya wananchi juu ya uporwaji wa ardhi ambayo kwa kiasi kikubwa ni kwa sababu ya upimaji na upangaji hafifu; na
- iv. Kasi ndogo ya upimaji wa ardhi ya vijiji ambapo hadi mwaka 2022 vijiji vilivyopimwa na Tume ya Taifa ya Mipango ya Matumizi ya Ardhi ni **2,673** kati ya vijiji **12,345** vilivyopo nchini sawa na **asilimia 21.6**.

Mheshimiwa Spika, Kamati inaishauri Serikali kuiwezesha Tume ya Taifa ya Mipango ya Matumizi ya Ardhi ili kuongeza kasi ya upimaji wa ardhi ya vijiji. Kwa kuwa Ardhi ni maliasili isiyoongezeka, ni muhimu kuwa na mipango madhubuti ya kuhakikisha kwamba tunapanga matumizi bora ya ardhi kwa vizazi vya sasa na vijavyo. Kwa upande wa

kodi ya pango ya ardhi, kamati inaishauri Serikali kuboresha mifumo ya ukusanyaji wa kodi ili kukusanya kodi hiyo kwa urahisi.

4.1.7.2. Sekta ya Mazingira

Mheshimiwa Spika, moja ya sababu iliyochangia kushuka kwa uchumi wa Dunia Tanzania ni mabadiliko ya tabianchi. Kamati inampongeza Mhe. Dkt. Samia Suluhu Hassan, Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwa kuwezesha Nchi yetu kutengewa jumla ya **Dola za Marekani milioni 33.59** kwa kipindi cha miaka minne (2022/23 - 2025/26) kwa ajili ya miradi ya usimamizi wa mazingira na mabadiliko ya tabianchi kutoka Mfuko wa *Global Environmental Facility*. Kamati imefanya uchambuzi na kubaini Sekta ya Mazingira inakabiliwa na changamoto zifuatazo:-

- i. Matumizi ya nishati zinazoongeza hewa ya ukaa na sio nishati jadidifu;
- ii. Ukataji wa miti kwa ajili ya kutengeneza nishati ya kuni na mkaa na shughuli nyingine za binadamu;
- iii. Matumizi ya bidhaa mbalimbali zenye madhara katika mazingira kama plastiki ngumu;
- iv. Shughuli za binadamu ikiwemo kilimo na uvuvi; na
- v. Utupaji wa taka hovy ambazo zina madhara kwenye mazingira.

Mheshimiwa Spika, Kamati inaushauri Serikali kuhakikisha Sheria ya Mazingira Sura ya 191 inasimamiwa kikamilifu. Aidha, kufanya marekebisho ya Sheria ya Mazingira sura ya 191 iliyoanzisha Mfuko wa Mazingira ili uweze kutekeleza majukumu yake kikamilifu. Aidha, Kamati inaishauri Serikali ushuru wa bidhaa uliowekwa kwenye Saruji

wa **shilingi 20** ambao unategemea kuongeza mapato ya Serikali kwa **shilingi milioni 147,549.6** mapato yazingirwe (*ringfenced*) na kupelekwa kwenye mfuko wa Mazingira.

5.0. MATUMIZI YA TAKWIMU ZA MATOKEO YA SENA YA WATU NA MAKAZI

Mheshimiwa Spika, utakumbuka kwamba katika mwaka wa fedha 2022/23 Serikali ilitenga kiasi cha **shilingi bilioni 400.928** kwa ajili ya zoezi la Sena ya watu na makazi. Kwa mujibu wa Matokeo ya Sena Tanzania idadi ya watu **61,741,120**. Idadi hii imeongezeka kwa wastani wa **asilimia 3.2** ikilinganishwa na **asilimia 2.7** mwaka 2012. Aidha, Tanzania Bara ilikuwa na watu **59,851,347** sawa na **asilimia 96.9** ya watu wote na Tanzania Zanzibar ilikuwa na watu **1,889,773** sawa na **asilimia 3.1**.

5.1. Matumizi ya Takwimu ya Sena katika Kuandaa Mpango wa Maendeleo ya Taifa na Dira ya Maendeleo

Mheshimiwa Spika, Taarifa za Sena ya watu na makazi ya mwaka 2022 inaonyesha kwamba zaidi ya **asilimia 50** ya watanzania wote wapo kati ya umri wa miaka 15 hadi 60 ambao ni umri wa kufanya kazi. Mkoa wenye asilimia kubwa ya watu wenye umri huu ni Dar es Salaam (**asilimia 66.1**) ukifuatiwa na Kusini Unguja (**asilimia 59.7**). Aidha, Mkoa wenye asilimia ndogo wa kundi la watu wa umri huu ni Simiyu (**asilimia 45.6**). Aidha, mwaka 2022, Kitengo cha Huduma za Ajira kilisajili watafutakazi **10,540** ikilinganishwa na watafutakazi **8,849** mwaka 2021, sawa na ongezeko la **asilimia 19.1**. Vilevile, idadi ya watoto wenye umri chini ya miaka mitano ilikuwa **9,207,431**, sawa na **asilimia 15.4** ya watu wote Tanzania Bara. Kiwango cha wazee wenye

umri wa miaka 60 na zaidi kimeongezeka kutoka **asilimia 5.58** Mwaka 2012 hadi **asilimia 5.7** kwa Mwaka 2022. Mkoa wenye asilimia kubwa ya wazee wenye umri wa miaka 60 na zaidi ni Kilimanjaro (**asilimia 10.4**) ukifuatiwa na Mtwara (**asilimia 9.1**). Aidha, Mkoa wa Katavi una asilimia ndogo ya kundi hilo (**asilimia 3.6**).

Mheshimiwa Spika, Kamati inaishauri Serikali kuzingatia matumizi ya takwimu za kidemografia zilizotolewa na Ofisi ya Taifa ya Takwimu katika zoezi la Sensa ya watu na Makazi ya mwaka 2022 katika kutekeleza Mpango wa Maendeleo ya Taifa na Dira ya Maendeleo. Kamati inaamini kwamba endapo Mpango wa Maendeleo ya Taifa na Dira ya Maendeleo vitafanyika kwa kufuata takwimu za Sensa ya watu na makazi, hususan kwa kuwaweka watu katika makundi mbalimbali kama vile makundi ya nguvu kazi na makundi tegemezi Taifa litakuwa na Mpango wa Maendeleo ya Taifa na Dira ya Maendeleo ambayo italeta matokeo chanya katika kipindi cha muda mfupi, wa kati na muda mrefu.

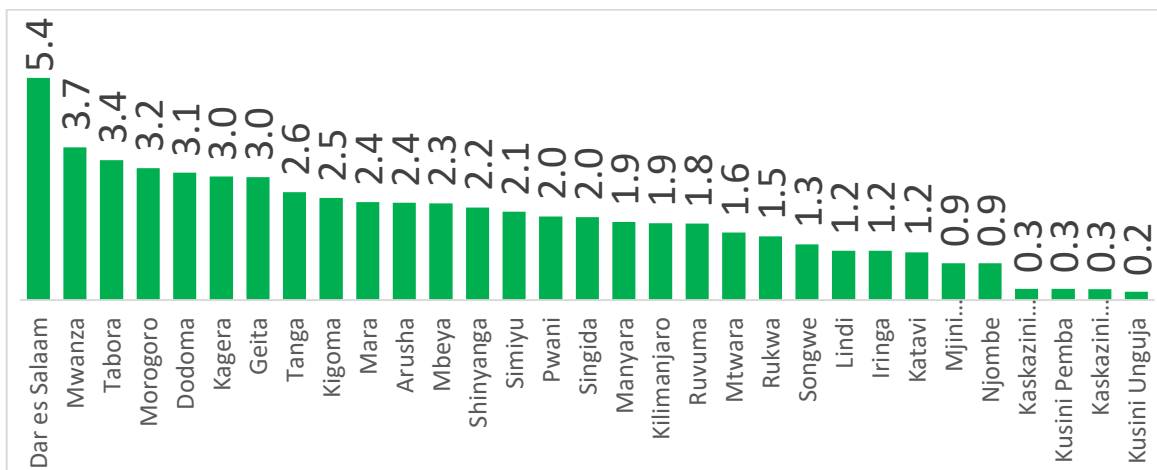
5.2. Mgawanyo wa Fedha za Maendeleo ili Kuchochea Ukuaji wa Uchumi kwa Mikoa Mbalimbali

Mheshimiwa Spika, Matokeo ya Sensa yanaonesha kwamba Mkoa wa Dar es Salaam ulikuwa na idadi kubwa ya watu wapatao **5,383,728** sawa na **asilimia 8.7** ya watu wote Tanzania Bara ikifuatiwa na Mkoa wa Mwanza uliokuwa na watu **3,699,872** sawa na **asilimia 6.0**. Vilevile, Mkoa wa Njombe ulikuwa na idadi ndogo ya watu wapatao **889,946** sawa na **asilimia 1.4** ya watu wote Tanzania Bara. Aidha, msongamano wa watu Tanzania Bara kwa mwaka 2022 ulikuwa wastani wa **watu 68** kwa kila kilometa ya mraba ikilinganishwa na

wastani wa **watu 65** mwaka 2021. Mkoa wa Dar es Salaam ulikuwa na msongamano mkubwa wa wastani wa **watu 3,865** kwa kila kilometa ya mraba, ikifuatiwa na Mwanza uliokuwa na wastani wa **watu 391** kwa kila kilometa ya mraba.

Mheshimiwa Spika, ni wazi kwamba idadi kubwa ya watu na msongamano mkubwa wa watu katika mikoa iliyotajwa inasababishwa na kupatikana kwa huduma za kijamii na miundombinu bora pamoja na fursa za kiuchumi. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kutumia sera za kibajeti ili kuchochea maendeleo katika mikoa yote nchini. Hatua hii itapunguza watu kuhama kutoka mikoa mingine na kuelekea katika mikoa hiyo.

Kielelezo Namba 6: Idadi ya Watu kwa Mkoa (Katika Milioni)

Chanzo: Ofisi ya Taifa ya Takwimu, 2023

5.3. Utozaji wa Kodi ya Majengo kwa Maendeleo ya Nchi

Mheshimiwa Spika, Idadi ya majengo nchini kulingana na Sensa ya Majengo iliyofanyika sambamba na Sensa ya Watu ni **14,348,372**. Kati ya majengo hayo, majengo **68,724** ni ya Ghorofa, majengo **13,540,363** ni ya kawaida (yasiyo ya ghorofa) na majengo **739,285** yapo katika hatua ya uendelezaji. Kwa ujumla, majengo yenye anwani za makazi

ni **10,751,123** sawa na **asilimia 74.9**; wakati majengo **3,597,249** sawa na **asilimia 25.9** hayana anwani za makazi. Tanzania Bara, **asilimia 74.8** ya majengo yote yana anwani za makazi.

Mheshimiwa Spika, utakumbuka kwamba kwa mujibu wa mabadiliko ya kifungu cha 6 cha Sheria ya Kodi ya Mamlaka ya Serikali za Mitaa (Ukadiriaji), yaliyofanyika kupitia Sheria ya Fedha namba 3 ya mwaka 2021 kila jengo la kawaida lililopo ndani ya kiwanja litalipiwa **Shilingi 12,000** na **Shilingi 60,000** kwa kila sakafu ya ghorofa. Kwa Halmashauri za Wilaya na miji midogo, nyumba za ghorofa zinatozwa **Shilingi 60,000**. kwa utaratibu huu mpya, kila mnunuzi wa umeme atakatwa **Shilingi 1,000** kwa mwezi kwa nyumba ya kawaida na **Shilingi 5,000** kwa kila sakafu ya ghorofa. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kutumia takwimu za majengo zilizopatikana kupitia sensa ili kutoza kodi ya majengo.

6.0. HOJA MAHUSUSI

Mheshimiwa Spika, Kwa mujibu wa Kanuni ya 117 kanuni ndogo za 4, 5 na 6 na Kanuni ya 124 kanuni ndogo ya 1, 2 na 3 ya Kanuni za Kudumu za Bunge Toleo la Februari, 2023; Kamati ya Bajeti ilipokea jumla ya Hoja mahususi 22 kwa mujibu wa kanuni ya 117 na Hoja mahususi 5 kwa mujibu wa kanuni ya 124. Taarifa hii inatoa muhtasari wa mashauriano baina ya Kamati ya Kudumu ya Bunge ya Bajeti, Kamati ya Uongozi na Serikali.

6.1. Hoja zitokanazo na Majadiliano ya Kamati kwenye Utekelezaji wa Bajeti ya Mwaka wa fedha 2022/23 pamoja na Makadirio ya Mapato na Matumizi ya Mwaka wa fedha 2023/24

6.1.1. Hoja Zilizotokana na Utekelezaji wa Bajeti ya Mwaka wa Fedha 2022/23

Mheshimiwa Spika, hoja 10 zilizohusu utolewaji wa fedha za maendeleo kwa ajili ya kutekeleza miradi mbalimbali kwa mwaka wa fedha 2022/23 zilipokelewa kutoka kwenye Kamati za Kisekta. Baada ya mashauriano baina ya Kamati ya Uongozi na Serikali kati ya hoja 10 zilizopokelewa, Kamati ilikubaliana na Serikali kwa hoja 5, na hoja 5 zilizosalia Serikali iliomba muda zaidi ili kuzifanyia kazi. Hoja hizo ni:-

- i. Utolewaji wa Barua ya Muamana (*Letter of Credit*) kwa Kampuni ya Mbolea ya Taifa (Tanzania Fertiliser Company - TFC) ili iweze kuagiza mbolea kwa wakati kuendana na msimu wa Kilimo;
- ii. Kupitia upya Muundo wa Kitengo cha Kudhibiti Utakatishaji wa Fedha Haramu (Financial Intelligence Unit - FIU) pamoja kufanya mabadiliko ya Sheria ya Utakatishaji wa Fedha Haramu ili kuendana na Miundo ya Kimataifa;
- iii. Kuongeza fedha za dharura kwa Wakala wa Barabara Vijijini TARURA ili aweze kufanya ukarabati wa barabara zilizoharibika kutokana na mvua; na
- iv. Kupitia upya Mgawanyo wa Mkopo wa **Dola za Marekani Milioni 150** ili kuongeza fedha kwa Tume ya Taifa ya Mipango ya Matumizi ya Ardhi ili kuweza kupima vijiji vingi zaidi.

Mheshimiwa Spika, kwa kuwa Serikali iliomba muda wa ziada ili kuzifanyia kazi hoja hizi, Kamati ya Bajeti itafuatilia kwa karibu ili kuhakikisha Serikali inatimiza ahadi zake kwa Kamati ya Uongozi.

6.1.2. Hoja za Makadirio ya Mapato na Matumizi kwa Mwaka wa Fedha 2023/24

Mheshimiwa Spika, Kamati ilipokea jumla ya hoja 12 zilizohitaji nyongeza ya fedha ya **Shilingi bilioni 97.7**. Baada ya mashauriano baina ya Kamati ya Uongozi na Serikali, Kamati ilikubaliana na majibu ya Serikali katika hoja 9 na hoja 3 zilihitaji ufuatiliaji zaidi. Hoja hizo zilihusu:-

- i. Kuongeza Fedha kwa Mamlaka ya Usimamizi wa Wanyama Pori (Tanzania Wildlife Management Authority - TAWA);
- ii. Mahitaji ya Fedha za Mishahara kwa Watumishi wa Hospitali ya CCBRT; na
- iii. Fedha za dharura kwa ajili ya ukarabati wa barabara zilizo chini ya Wakala wa Barabara Vijijini na Mijini (TARURA).

Mheshimiwa Spika, Kamati ya Bajeti itaendelea kufuatilia utekelezaji wa Bajeti ya Mafungu haya na kutoa ushauri kwa Serikali na Bunge kadri itakavyokuwa inawezekana.

6.2. Hoja Zinazotokana na Majadiliano ya Bunge kwenye Utekelezaji wa Bajeti ya Mwaka 2022/23 pamoja na Makadirio ya Mapato na Matumizi kwa Mwaka wa Fedha 2023/24

Mheshimiwa Spika, Hoja zilizopokelewa kutokana na majadiliano Bungeni zilikuwa Hoja 5. Hoja hizo zilihusu masuala yafuatayo:-

- i. Uagizaji wa Mafuta ghafi ya mchikichi kutoka nje (Crude Palm Oil) pamoja na uzalishaji wa Mafuta ya kula ndani ya Nchi;
- ii. Kuongeza fedha za maendeleo kwa Mamlaka ya Usimamizi wa Wanyamapori Tanzania (TAWA) ili kununua Helikopta kwa ajili ya kufukuza wanyama pori wakali na waharibifu;
- iii. Kufanya Mapitio ya Mkopo wa Mradi wa Uboreshaji wa Milki ya Ardhi (LTP) wa **Dola za Marekani milioni 150** ili kupata fedha zaidi kwa ajili ya upimaji wa Ardhi na Mipaka ya Vijiji;
- iv. Utozaji wa Ushuru wa Forodha kwa Bidhaa ya Kitenge pamoja na thamani ya bidhaa hiyo inapofika Bandari ya Dar es salaam; na
- v. Upungufu wa Fedha za Kigeni nchini.

Mheshimiwa Spika, Kamati ilikubaliana na majibu ya Serikali na utekelezaji wa baadhi ya hoja hizo umeonekana kupitia hatua za kodi zilichokukuliwa na Serikali kupitia Hotuba ya Bajeti Kuu ya Serikali kwa Mwaka wa Fedha 2023/24. Hata hivyo, Kamati inaitaka Serikali kupitia Wizara ya Kilimo na Wizara ya Uwekezaji, Viwanda na Biashara kabla ya kuanza utaratibu wa kutoa vibali vya kuagiza mafuta nje ya nchi (*import quota permit*) kujiridhisha na Takwimu za uzalishaji wa mafuta ndani ya nchi. Kutokufanya hivyo kunaweza kusababisha taharuki katika upatikanaji wa mafuta ya kula nchini.

7.0. TATHMINI YA UTEKELEZAJI WA BAJETI ZA MIFUKO MAALUM ILIYOZINGIRWA (RINGFENCED FUNDS)

Mheshimiwa Spika, Kamati ya Bajeti ilifanya mapitio ya utekelezaji wa bajeti ya Mifuko maalum na kubaini yafuatayo:-

7.1. Mfuko wa Barabara

Mheshimiwa Spika, Mfuko wa Barabara ulianzishwa kwa mujibu wa Sheria ya Tozo ya Barabara na Mafuta Sura 220 ili kuhakikisha uwepo endelevu wa fedha za kugharamia matengenezo ya barabara. Chanzo kikuu cha Mfuko huu ni tozo ya mafuta ya dizeli, petroli na ya taa zinazochangia jumla ya **Shilingi 363** sawa na **asilimia 98** ya fedha zote za mfuko. Vyanzo vingine ni pamoja na ushuru wa magari ya kigeni na tozo ya uzidishaji wa uzito. Katika mwaka wa fedha 2022/23 Mfuko uliidhinishiwa jumla ya **Shilingi bilioni 856.79**. Hadi kufikia Machi, 2023 Mfuko ulikuwa umepokea jumla ya **Shilingi bilioni 653.79** sawa na **asilimia 76.31** ya bajeti. Kamati inaipongeza Serikali kwa kuanza kutumia mfumo wa ujenzi wa barabara wa EPC + F ambapo katika mwaka wa fedha 2023/24 jumla ya barabara saba zenye urefu wa Kilomita 2,035 zitajengwa.

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini kwamba fedha za Mfuko hazikidhi mahitaji ya kugharamia matengenezo ya barabara kikamilifu. Uwezo wa Mfuko kwa miaka mitano iliyopita umekuwa chini ya wastani wa **asilimia 50** ya mahitaji halisi ya fedha za kugharamia matengenezo. Hali hii imesababishwa na kuongezeka kwa urefu wa mtandao wa barabara usioendana na ongezeko la bajeti kwa ajili ya ukarabati. Hivyo, kumekuwa na barabara zilizoharibika kwa kiwango kikubwa na kuhitaji matengenezo makubwa. Kutokuzitengeneza barabara hizo kwa wakati kutaathiri biashara ya usafiri na usafirishaji pamoja na matumizi ya bandari zetu. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali iangalie mkakati mbadala wa ugharamiaji endelevu wa barabara zetu

kama vile kutumia hatifungani za miundombinu pamoja na kushirikisha Sekta Binafsi kwa mfumo wa ubia.

7.2. Mfuko wa Nishati Vijijini (Rural Energy Agency - REA)

Mheshimiwa Spika, katika mwaka wa fedha 2022/23 Mfuko wa REA uliidhinishiwa jumla ya **Shilingi bilioni 508.81**. Kati ya fedha hizo kiasi cha **Shilingi bilioni 463.1** kinatokana na tozo kwenye Mafuta na Umeme na fedha kutoka kwenye mkopo wa Shirika la Fedha Duniani (IMF- ECF) pamoja na **Shilingi bilioni 45.71** zinazotokana na michango ya Wabia wa Maendeleo. Hadi kufikia tarehe 12 Aprili 2023, REA ilikuwa imepokea jumla ya **Shilingi bilioni 475.39** kati ya matarajio ya **Shilingi bilioni 424.01** sawa na **asilimia 93.43**.

Mheshimiwa Spika, moja ya changamoto iliyokuwa inawakabili Wakala wa Nishati Vijijini ni mikataba isiyoruhusu mabadiliko ya bei na hivyo kuchelewesha utekelezaji wa miradi. Kufuatia ushauri wa Kamati, Serikali ilifanya marejeo ya mikataba 39 kupitia kwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali na gharama zilizotokana na mabadiliko ya mikataba zilifidiwa na fedha kutoka Benki ya Dunia kupitia Programu ya Upanuzi wa Huduma ya Nishati Vijijini na hivyo kuwezesha utekelezaji wa miradi .

7.3. Mfuko wa Maendeleo ya Reli (Railway Development Levy - RDL)

Mheshimiwa Spika, Mfuko wa Reli ulianzishwa kwa mujibu wa Sheria ya Reli Na. 10 ya mwaka 2017 kwa lengo la kuendeleza na kukarabati miundombinu ya Reli nchini pamoja na kugharamia mradi wa ujenzi wa reli ya kisasa ya SGR. Chanzo cha mfuko huu ni tozo ya **asilimia**

1.5 ya thamani ya bidhaa zinazoingizwa nchini (*imports*) kwa matumizi ya ndani ya nchi.

Mheshimiwa Spika, Katika kipindi cha miaka miwili (2021/22 hadi Machi, 2023) akaunti ya mfuko ilikuwa na **Shilingi trilioni 1.04**. Aidha, katika kipindi hicho Shirika lilipata idhini ya kutumia **Shilingi trilioni 1.01**. Kati ya fedha hizo, **Shilingi bilioni 388.48** zilitumika katika mwaka 2021/2022 na **Shilingi bilioni 621.87** zimetumika katika kipindi cha Julai, 2022 hadi Machi, 2023. Kamati, inaipongeza Serikali kwa kutumia fedha hizi kujenga reli ya kisasa ya SGR pamoja na kukarabati miundombinu ya reli ya kati ili iendelee kutoa huduma.

8.0. MAPITIO YA UTENDAJI KAZI NA UTEKELEZAJI WA BAJETI WA BAADHI YA MASHIRIKA, KAMPUNI, WAKALA NA MAMLAKA ZA UMMA.

Mheshimiwa Spika, Kifungu cha 9 (f) cha Sheria ya Bajeti Sura 439 kinaipa mamlaka Kamati ya Kudumu ya Bunge ya Bajeti kukutana na Mashirika ya Umma ili kuangalia mizania yao ya fedha pamoja na kuangalia endapo mashirika hayo yanafuata misingi ya fedha za umma na ya Sheria nyingine za nchi. Ili kutekeleza takwa hilo la kisheria Kamati ilifanya Tathimini ya utendaji kazi wa Mashirika, Kampuni, Wakala na Mamlaka hizo. Masuala yafuatayo yalibainika:-

8.1. Shirika la Maendeleo ya Petroli Tanzania (Tanzanian Petroleum Development Corporation - TPDC)

Mheshimiwa Spika, Kamati ilikutana na Shirika la Maendeleo ya Petroli Tanzania - TPDC, ili kutathmini utendaji kazi wa Shirika katika kuongeza matumizi ya gesi asilia na Maendeleo ya Utaftaji wa Mafuta

nchini. Aidha, Kamati ilibaini kwamba kati ya makampuni 22 yaliyopatiwa idhini na Serikali ya kuwekeza kwenye vituo vya gesi, makampuni 20 yameonyesha nia ya kuwekeza kwenye vituo vya kujazia gesi katika jiji la Dar es Salama na makampuni 2 yalionyesha nia ya kuwekeza nje ya Dar es Salaam. Kamati inaishauri Serikali kuhamasisha makampuni kuwekeza nje ya Mkoa wa Dar es Salam ili kupanua wigo wa matumizi ya gesi asilia kwenye mikoa mingine.

Mheshimiwa Spika, Kamati inatambua nia ya Serikali ya kujenga vituo vikuu viwili (mother CNG station) kwa ajili ya kujazia gesi kwenye magari. Vituo hivyo vinatarajiwa kujengwa katika eneo la Chuo Kikuu cha Dar es Salaam na Hospitali ya Taifa Muhimbili. Kamati inashauri kwamba vituo hivyo vijengwe maeneo tofauti na maeneo yaliyo pendekezwa ili kundoa msongamano wa magari katika maeneo tajwa. Aidha, Serikali iangalie uwezekano wa kujenga moja ya vituo vya usambazaji katika maeneo yanayo milikiwa na Wakala wa Ununuzi Serikalini (GPSA) ili kusaidia matumizi ya gesi asilia kwa magari ya Serikali.

8.2. Wakala wa Uagizaji wa Mafuta kwa Pamoja (Petroleum Bulk Procurement Agency – PBPA)

Mheshimiwa Spika, kwa kuwa Mfumo wa uagizaji mafuta kwa pamoja ndio mfumo rasmi na pekee unaotumiwa na Serikali katika kuagiza bidhaa ya mafuta ya petroli, ni vyema basi mfumo huu ukatambuliwa kisheria. Kifungu cha 168(1) cha Sheria ya Petroli Sura 392 kimetumia maneno “*efficient procurement*” ambayo hayajatafsiriwa kwenye Sheria. Aidha, kifungu cha 168(2) kinampa Waziri mwenye dhamana

kutunga kanuni za mfumo huo kama Sheria inavyoelekeza. Kamati inaishauri Serikali ili kuondoa mwanya wa matumizi mabaya ya maneno “*efficient procurement*” kufanya marekebisho katika kifungu cha 3 cha Sheria ya Petroli ili kutoa tafsiri ya maneno “*efficient procurement*” kupitia Muswada wa Sheria ya Fedha ya mwaka 2023.

8.3. Mamlaka ya Soko la Mitaji na Dhamana (Capital Market and Security Authority - CMSA).

Mheshimiwa Spika, CMSA imeendelea kusimamia masoko ya mitaji na kwa ujumla mwenendo wa masoko ya mitaji nchini ni wa kuridhisha kwani masoko yameendelea kuwa thabiti na himilivu. Hata hivyo, Kamati ilibaini ushiriki mdogo wa mifuko ya hifadhi katika masoko ya mitaji. Kumekuwa na upungufu wa ushiriki wa wanunuzi wakuu ambao ni mifuko ya hifadhi ya jamii uliotokana na maboresho yaliyofanywa katika sekta ya hifadhi ya jamii kwa kuunganisha mifuko na kuundwa kwa *Public Sector Social Security Fund - PSSSF*. Ushiriki wa PSSSF haujawa mkamilifu kama ilivyokuwa hapo awali na hivyo kupunguza ukwasi kwenye soko la hisa. Takwimu zinaonyesha kuwa mifuko hii haijashiriki kununua hisa kwa takribani miezi 39. Kamati inaishauri PSSSF kuongeza ushiriki kwenye masoko ya mitaji ili kuchangamsha Soko la hisa nchini. Vilevile, Kamati inashauri PSSSF kuangalia mikakati yake ya uwekezaji ili kuhakikisha kuwa inafanya uwekezaji ulio na tija.

8.4. Bohari ya Dawa – Medical Stores Department (MSD)

Mheshimiwa Spika, Bohari ya Dawa – MSD inakabiliwa na changamoto ya mtaji wa jumla ya **shilingi bilioni 592.9** kwa ajili ya kununua na kuhifadhi dawa kwenye maghala pamoja na ujenzi wa

maghala ili vituo vya afya viweze kuhudumiwa pale vinapohitaji dawa na vifaa tiba. Athari ya ukosefu wa mtaji ina sababisha ucheleweshaji wa dawa na vifaa tiba kwenye hospitali na vituo vya kutolea huduma za afya kwa kuwa MSD hulazimika kusubiria fedha kutoka kwa hospitali na vituo vya afya ndipo mchakato wa ununuzi wa dawa uanze.

Mheshimiwa Spika, Waziri wa Fedha na Mipango kupitia Hotuba ya Bajeti ya Serikali Kuu ameahidi katika mwaka wa fedha 2023/24 kuipatia MSD mtaji ili iweze kufanya kazi kwa ufanisi na hivyo kuacha kutegemea fedha za hospitali na vituo vya afya katika manunuzi ya dawa na vifaa tiba. Hatua hii ni ya kupongeza, hata hivyo Kamati inashauri Serikali masuala yafuatayo:-

- i. Kuhakikisha MSD inatumia mtaji huo ili kujiendesha kibiashara; na
- ii. MSD kuingia mikataba na makampuni yanayozalisha dawa ili iweze kununua dawa na vifaa tiba kwa bei nafuu kutoka kwa wazalishaji moja kwa moja badala ya makampuni binafsi yaliyopo nchini ambayo inauzia MSD kwa bei ya juu.

Mheshimiwa Spika, Kamati inampongeza Mhe. Dkt. Samia Suluhu Hassan Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwa uamuzi wake wa busara wa kusamehe baadhi ya vifungashio vya dawa na *moulds* kwa ajili ya utengenezaji wa dawa nchini.

8.5. Shirika la Taifa la Maendeleo (National Development Corporation - NDC)

Mheshimiwa Spika, Shirika la Taifa la Maendeleo lilianzishwa kwa lengo la kuondoa ombwe la ugharamiajia wa miradi mikubwa ya kimkakati “Financing Gap” kwa kushirikiana na Sekta Binafsi ili kupata fedha kwa ajili ya miradi hiyo ya kimkakati. Hata hivyo, uhalisia umekuwa tofauti na matarajio na madhumuni ya Shirika hili. Kamati ilibaini masuala yafuatayo:-

- i. Miradi mingi ni ya Muda mrefu na utekelezaji wake umeathiriwa na upatikanaji wa Bajeti ya maandalizi ya awali, vibali pamoja na ulipaji wa fidia kwa wananchi na leseni kutoka katika Taasisi nyingine za Serikali;
- ii. Uwepo wa miradi ya muda mrefu ambayo imepitwa na teknolojia na hivyo kuwa vigumu kufufuliwa kama ilivyo kwa kiwanda cha Matairi cha General Tyre cha Arusha;
- iii. Miradi ya NDC kuwa chini ya Sekta mbalimbali hivyo kuleta ugumu katika usimamizi pamoja na utekelezaji. Mfano Miradi ya Magadi Soda katika ziwa Engaruka na Mchumuma na Linganga vibali na leseni ziko chini ya Wizara ya Madini, Mradi wa Kilimo cha Mchikichi uko chini ya Wizara ya Kilimo; na
- iv. Taasisi nyingine za Serikali kama Tume ya Madini pamoja na Wizara ya Madini kutoza Shirika la NDC ada za leseni pamoja na vibali.

Mheshimiwa Spika, Kamati inaishauri Serikali ili kuweza kutatua changamoto ya upatikanaji wa mitaji ihusishe sekta binafsi ambao ndo wadau wakubwa na kuangalia uwezekano wa kuingia mikataba na

wawekezaji ya ulipaji fidia na ujenzi wa miundombinu ili miradi itekelezwe kwa wakati.

9.0. SURA YA BAJETI YA SERIKALI KWA MWAKA WA FEDHA 2023/24
Mheshimiwa Spika, Bajeti ya Serikali kwa mwaka 2023/24 ni ya tatu katika utekelezaji wa Mpango wa Tatu wa Maendeleo wa Taifa wa Miaka Mitano (2021/22-2025/26) inayotoa mwelekeo halisi wa mwenendo wa Bajeti ya Serikali pamoja na utekelezaji wa malengo yaliyowekwa kwa mwaka wa fedha 2023/24. Bajeti ya mwaka 2023/24 imebeba dhima ya ***'kuchochea kasi ya ukuaji wa uchumi, kuhimili na kukabili athari za mabadiliko ya tabianchi na kuimarisha sekta ya uzalishaji ili kuboresha hali ya maisha'***.

Mheshimiwa Spika, katika mwaka wa fedha 2023/24 Serikali imepanga kukusanya na kutumia jumla ya **shilingi trilioni 44.39** ikiwa ni sawa na ongezeko la **asilimia 7.02** ikilinganishwa na bajeti ya mwaka 2022/23 ya **shilingi trilioni 41.48**. Kati ya fedha hizo, **shilingi trilioni 30.31** zimetengwa kwa ajili ya matumizi ya kawaida ikiwa ni **asilimia 68.2** ya bajeti yote na **shilingi trilioni 14.08** ni kwa ajili ya matumizi ya maendeleo sawa na **asilimia 31.72** ya bajeti yote. Bajeti ya maendeleo inajumuisha **shilingi trilioni 10.80** fedha za ndani na **shilingi trilioni 3.28** fedha za nje.

9.1. Mapato ya Ndani

Mheshimiwa Spika, Serikali inakusudia kukusanya kiasi cha **shilingi trilioni 31.39**. Kati ya fedha hizo, mapato yanayokusanywa na Mamlaka ya Mapato Tanzania yanakadiriwa kuwa **Shilingi trilioni 26.73** sawa na ongezeko la **asilimia 13.02** ukilinganisha na ya mwaka 2022/23 ya **Shilingi trilioni 23.65**. Mapato yasiyo ya kodi yanatarajiwa

kuwa **Shilingi trilioni 4.66** sawa na ongezeko la **asilimia 39.10** ukilinganisha na lengo la mwaka 2022/23 la **Shilingi trilioni 3.35**. Aidha, mapato ya Halmshauri yaliongezeka na kufikia **Shilingi trilioni 1.14** ukilinganisha na **Shilingi trilioni 1.01** ya mwaka 2022/23 sawa na ongezeko la **asilimia 13**. Kwa ujumla mapato ya ndani yameongezeka kwa **asilimia 16.22** ikilinganishwa na **Shilingi trilioni 27.01** ya mwaka 2022/23. Ukuaji wa mapato ya ndani ni zaidi ya mara tatu ya ukuaji wa Pato la Taifa la **asilimia 5.2** na ni takribani mara 4 ya mfumuko wa bei. Hivyo, ni wazi kwamba ili kuweza kufikia lengo hilo lazima kupanua wigo wa kodi pamoja na kuimarisha usimamizi wake. Kinyume na hivyo itakuwa vigumu kwa Serikali kufikia lengo hilo.

9.2. Mikopo na Misaada Kutoka Nje

Mheshimiwa Spika, Serikali inategemea kupokea jumla ya **Shilingi trilioni 5.47** kutoka kwa Washirika wa Maendeleo ikiwa ni ongezeko la **asilimia 17.63** ikilinganishwa na **Shilingi trilioni 4.65** ya mwaka 2022/23. Vilevile, Serikali inatarajia kukopa **shilingi trilioni 2.10** kutoka soko la nje kwa masharti ya kibiashara ili kuongeza kasi ya utekelezaji wa miradi ya maendeleo. Aidha, fedha hizi zimepungua kwa **asilimia 30.69** ikilinganishwa na **Shilingi trilioni 3.03** zilizotarajiwa kukopwa katika mwaka 2022/23.

Mheshimiwa Spika, hali hii imechangiwa na Serikali kuchukua tahadhari ya mikopo kutoka nje ambayo kwa hali ilivyo hivi sasa upatikanaji wake umekuwa mgumu. Tahadhari hiyo inatokana na masalia ya athari ugonjwa wa UVIKO – 19, vita ya Urusi na Ukraine, kufunguka kwa shughuli za kiuchumi pamoja na Sera za Marekani na

Nchi za Ulaya za kupunguza ukwasi katika chumi zao na hatimaye kupunguza mfumuko wa bei.

Mheshimiwa Spika, kwa upande wa Mikopo ya ndani, Serikali imepanga kukopa katika soko la ndani kiasi cha **shilingi trilioni 5.44** ikiwa ni pungufu ya **asilimia 5.88** ikilinganishwa na **Shilingi trilioni 5.78** ya mwaka 2022/23. Kati ya fedha hizo **shilingi trilioni 3.52** ni kwa ajili ya kudumisha deni (Rollover) na **shilingi trilioni 1.92** ni kwa ajili ya kugharamia miradi ya maendeleo.

9.3. Sera za Matumizi

Mheshimiwa Spika, Katika mwaka wa fedha 2023/24 Serikali imepanga kutumia kiasi cha **shilingi trilioni 44.39** kwa ajili ya matumizi ya kawaida na maendeleo. Kati ya fedha hizo, **shilingi trilioni 30.31** zimetengwa kwa ajili ya matumizi ya kawaida, **Shilingi trilioni 14.08** ni kwa ajili ya matumizi ya maendeleo.

Mheshimiwa Spika, uchambuzi unaonyesha kuwa mapato yetu ya ndani ya **Shilingi trilioni 31.39** yanaweza kuhudumia kwa **asilimia 100** matumizi yote ya kawaida ya **Shilingi trilioni 30.31** ukiacha miradi ya maendeleo ambayo ni matumizi ya msingi. Hatua hii ni muhimu katika kupunguza utegemezi wa kibajeti, hivyo Kamati inaishauri Serikali kuendelea kuimarisha mapato ya ndani ili kuweza kukidhi na kuhudumia mahitaji ya miradi ya maendeleo bila kusahau ushirikishwaji wa sekta binafsi.

Jedwali Namba 3: Ulinganisho wa Sura ya Bajeti ya Serikali kati ya Mwaka 2022/23 na 2023/24

NA.		2022/23	2023/24	TOFAUTI	ASILIMIA
	MAPATO	B1	B2	B2-B1	(B2-B1)/B1*100
1.	Mapato ya Ndani	27,005,582	30,237,128	3,231,546	11.97

NA.		2022/23	2023/24	TOFAUTI	ASILIMIA
	Mapato ya Kodi (TRA)	23,652,758	26,725,409	3,072,651	12.99
	Mapato yasiyo ya Kodi (TRA)	3,352,824	3,511,719	158,895	4.74
2.	Mapato ya Halmashauri	1,012,286	1,143,883	131,597	13.00
3.	Mikopo/Misaada kutoka Nje	4,648,561	5,466,215	817,654	17.59
	Mikopo ya Masharti Nafuu -GBS	1,949,480	2,184,134	234,654	12.04
	Misaada na Mikopo ya Miradi	2,576,958	3,151,958	575,000	22.31
	Misaada na Mikopo ya Kisekta	122,123	130,123	8,000	6.55
4.	Mikopo ya Ndani na Nje	8,814,152	7,540,840	-1,273,312	-14.45
	Mikopo ya Nje	3,034,004	2,100,464	-933,540	-30.77
	Mikopo ya Ndani	2,480,148	1,898,316	-581,832	-23.46
	Mikopo ya Ndani - Rollover	3,300,000	3,542,061	242,061	7.34
	JUMLA YA MAPATO YOTE	41,480,580	44,388,077	2,907,497	7.01
	MATUMIZI	B1	B2	B2-B1	(B2-B1)/B1*100
5.	Matumizi ya Kawaida	26,475,748	30,310,847	3,835,099	14.49
	Mfuko Mkuu wa Serikali	11,308,365	12,771,533	1,463,168	12.94
	Mishahara	9,830,753	10,882,126	1,051,373	10.69
	Matumizi Mengineyo (OC)	5,336,630	5,518,819	182,189	3.41
6.	Matumizi ya Maendeleo	15,004,833	14,077,220	-927,613	-6.18
	Fedha za Ndani	12,305,752	10,795,139	-1,510,613	-12.28
	Fedha za Nje	2,699,081	3,282,081	583,000	21.60
	JUMLA YA MATUMIZI YOTE	41,480,580	44,388,067	2,907,487	7.01
	NAKISI YA BAJETI (% OF GDP)	3.0%	2.7%		

Chanzo: Wizara ya Fedha na Mipango

10.0.HATUA ZA KIKODI ZINAZOPENDEKEZWA NA SERIKALI KWA MWAKA WA FEDHA 2023/24

10.1.Ushuru wa Forodha wa Jumuiya ya Afrika Mashariki (East Africa Common External Tarrif -CET)

Mheshimiwa Spika, mabadiliko ya Sheria ya Usimamizi wa Ushuru wa Forodha ya Afrika Mashariki ya Mwaka 2004 (The East Africa Customs Management Act 2004) yanaongozwa na Protokali ya Umoja wa Forodha ya Afrika Mashariki (The East Africa Customs Union Protocol) ya mwaka 2005. Aidha, mkataba wa kuanzisha Jumuiya ya Afrika Mashariki wa Mwaka 2001, unataka Bunge la kila Nchi mwanachama kuridhia hatua za ushuru wa forodha za Jumuiya zilizopitishwa na Baraza la Mawaziri wa Afrika Mashariki.

Mheshimiwa Spika, pamoja na kwamba Kanuni za Bunge hazielekezi utaratibu wa mapendekezo ya Serikali ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania za mabadiliko ya ushuru wa forodha kuwasilishwa Bungeni kabla ya kuidhinishwa na Baraza la Mawaziri la Afrika Mashariki, Kamati ya Bajeti imeweka utaratibu ambao unawezesha Wizara ya Fedha kuwasilisha mapendekezo ya Ushuru wa Forodha kwa Kamati kabla ya kuyapeleka katika Baraza la Mawaziri la Jumuiya ya Afrika Mashariki. Kamati inampongeza Dkt. Mwigulu Lameck Nchemba Waziri wa Fedha na Mipango kwa kuendelea kudumisha na kuenzi utaratibu huo.

10.1.1. Uchambuzi wa Hatua zilizopendekezwa kuhusu Ushuru wa Forodha wa Jumuiya ya Afrika Mashariki.

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa mapendekezo ya Serikali na kubaini kwamba, hatua mpya zilizopendekezwa ni 19 na hatua nyingine 44 ni muendelezo wa hatua zilizochukuliwa katika mwaka wa fedha 2022/23 na zinalenga masuala yafuatayo:-

- i. Kulinda viwanda vya ndani dhidi ya ushindani usio sawa wa bidhaa kutoka nje ya Jumuiya pamoja na kuchochea uzalishaji wa viwanda vya ndani kwa kushusha gharama za malighafi zinazotumika katika uzalishaji;
- ii. Kulinda na kuongeza ajira katika Jumuiya;
- iii. Kuchochea uchakataji wa mazao ya kilimo ili kuyaongezea thamani ndani ya Jumuiya;
- iv. Kushusha ushuru wa forodha kwa bidhaa muhimu zinazohitajika nchini;
- v. Kuongeza Mapato ya Serikali;
- vi. Kuchochea uwekezaji katika maeneo mbalimbali ya kimkakati; na
- vii. Kuimarisha ushirikiano wa kiuchumi kati ya nchi wanachama kwa kununua na kuuza bidhaa zinazopatikana ndani ya Jumuiya.

10.1.2. Maoni na Mapendekezo ya Kamati kuhusu Mabadiliko ya Ushuru wa Forodha ya Jumuiya ya Afrika Mashariki.

Mheshimiwa Spika, Kamati ilikutana na Shirikisho la Wenye Viwanda Tanzania (*Confederation of Tanzania Industries*) ili kupokea maoni yao kuhusu Ushuru wa Forodha. Baada ya Kamati kuchambua maoni ya wadau hao, ina ushauri ufuatao:-

10.1.2.1. Kuweka Mikataba Maalumu na wazalishaji wa Ndani wanaolindwa ili kukidhi mahitaji ya soko.

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini kwamba kuna baadhi ya wazalishaji wa ndani wamelindwa dhidi ya ushindani wa bidhaa wanazozalisha kutoka nje. Wazalishaji hao hulindwa kwa kutoza ushuru wa juu (*Import duty*) kwa bidhaa zinazoingizwa katika

Jumuiya zinazofanana na zile wanazozalisha. Hata hivyo, baadhi yao wamekuwa hawazalishi kukidhi mahitaji ya soko. Mfano Tanzania kuna viwanda viwili vya uzalishaji wa mapipa vyenye uwezo wa kuzalisha **mapipa 120,000** kwa mwaka hata hivyo wanazalisha **mapipa 48,000** tu na hivyo kuleta upungufu wa **mapipa 72,000**. Kamati inaitaka Serikali kuhakikisha wazalishaji wote wanaolindwa wanakidhi soko la ndani na endapo itaonekana hawafanyi hivyo basi ushindani uruhusiwe ili wananchi wapate bidhaa kwa bei nafuu.

10.1.2.2. Ubora wa Bidhaa na Malighafi zinazozalishwa nchini.

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini kwamba baadhi ya viwanda vilivyolindwa havizalishi bidhaa zenye ubora unaotakiwa. Mfano viwanda vya chumvi nchini vinazalisha chumvi zilizosafishwa kwa asilimia **asilimia 83** wakati chumvi inayotakiwa katika uzalishaji wa bidhaa za usafi (Detergent) ni **asilimia 85**. Pamoja na kwamba chumvi kutoka nje inatozwa ushuru wa **asilimia 25** ili kulinda viwanda vya ndani, ni lazima viwanda hivi vizalishe chumvi yenye ubora unaohitajika. Kutokufanya hivyo ni dhahiri kwamba tutaumiza viwanda vya ndani vinavyotumia chumvi kama malighafi kwa faida ya wazalishaji wa chumvi ambao hawataki kuongeza ubora.

10.1.2.3. Ushirikishwaji wa Wamiliki wa Viwanda nchini kwa Mapendekezo yanayoletwa na Nchi Wanachama wa Jumuiya ya Afrika Mashariki.

Mheshimiwa Spika, Katika Mkutano wa Baraza la Mawaziri wa Fedha, Uwekezaji, Viwanda na Biashara wa Jumuiya ya Afrika Mashariki kila Waziri huwasilisha mapendekezo ya nchi yake ili

yaridhiwe na Baraza. Kamati imebaini kwamba baadhi ya mapendekezo ya nchi wanachama yanaathiri viwanda vya ndani lakini hupitishwa kwa sababu wamiliki wa viwanda hawashirikishwi ili kutoa maoni yao. Kamati inaishauri Serikali kutafuta utaratibu mzuri wa kuishirikisha Sekta Binafsi katika mapendekezo yanayotolewa na nchi wanachama ili kupata maoni yao. Hatua hii itasaidia kupunguza madhara katika uzalishaji kwa viwanda vya ndani.

10.2.Mabadiliko ya Kodi mbalimbali za Ndani kwa Mwaka wa Fedha 2023/24

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa mapendekezo ya mabadiliko ya Sheria mbalimbali za kodi, ada na tozo zinazopendekezwa na Serikali pamoja na usimamizi wake na kubaini zinagusa maeneo yafuatayo:-

- i. Kutekeleza Mpango wa Kuboresha Mazingira ya Biashara na Uwekezaji Nchini (Blue Print);
- ii. Kuchochea Sekta za Uzalishaji za Kilimo, Mifugo, Uvuvi na Viwanda;
- iii. Kuchochea Sekta za Huduma kama Sekta ya Utalii; na
- iv. Kuboresha Mfumo wa Ukusanyaji wa mapato ya Serikali pamoja na kudhibiti upotevu wa mapato hayo.

Mheshimiwa Spika, kwa namna ya pekee nimpongeze Mhe. Dkt. Samia Suluhu Hassan Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwa moyo wake wa uthubutu wa kufanya mabadiliko katika Sheria za kodi ili kuchochea uchumi na kuondoa kero kwa wafanyabiashara. Baadhi ya maeneo ambayo Mheshimiwa Rais ameonyesha uthubutu ni yafuatayo:-

- i. Kuongeza kima cha usajili kwenye Kodi ya Ongezeko la Thamani kinachotakiwa kwa mfanyabiashara kusajiliwa kutoka **Shilingi milioni 100** hadi **Shilingi milioni 200**. Ombi hili limekuwa la muda mrefu kwa wafanyabiashara nchini;
- ii. Kusamehe Kodi ya Ongezeko la Thamani kwenye uuzaji na ukodishaji wa ndege, injini za ndege na vifaa vyake vinavyouzwa nchini. Hatua hizi zitaongeza idadi ya ndege za kukodi ili kuchochea biashara ya utalii;
- iii. Kusamehe Kodi ya Ongezeko la Thamani kwenye malighafi za kutengeneza vifungashio vya madawa na moulds zinazotumika kutengeneza madawa ya binadamu. Hatua, hii itasaidia kuchochea uzalishaji wa madawa ndani ya nchi;
- iv. Kurekebisha kifungu cha 56 cha Sheria ya Kodi ya Mapato Sura 332 ili miamala ya utoaji wa hisa mpya na uhamishaji wa miliki ya kampuni unaofanyika ndani ya nchi isitozwe Kodi ya Mapato. Kifungu hiki kimekuwa ni kikwazo kwa wawekezaji wengi nchini;
- v. Kuanzisha utaratibu wa Kalenda ya kodi kwa kutobadili viwango vya ushuru wa bidhaa kwa miaka mitatu kuanzia mwaka 2023/24;
- vi. Kupunguza ada ya Mabango kutoka **shilingi 10,000** hadi **shilingi 7,000** kwa mita na ya video kutoka **shilingi 13,000** hadi **shilingi 10,000**;
- vii. Kuhamisha ukusanyaji wa Kodi ya Mabango pamoja na Kodi ya Majengo kutoka Mamlaka ya Mapato kwenda Mamlaka za Serikali za Mitaa.

Mheshimiwa Spika, Kamati ya Bajeti itafanya Uchambuzi wa kina wa hatua zote za Kodi zilizopendekezwa na itawasilisha Taarifa yake Bungeni kupitia Muswada wa Sheria ya Fedha ya Mwaka 2023.

11.0.MAONI NA USHAURI WA KAMATI

11.1.Tatizo la Upatikanaji wa Fedha za Kigeni Nchini

Mheshimiwa Spika, Katika kipindi cha hivi karibuni kumekuwa na changamoto ya upatikanaji wa fedha za Kigeni nchini. Sababu za kutopatikana kwa fedha za Kigeni zimebainishwa vizuri na Serikali hata hivyo sababu za wapi tunapata fedha za kigeni hazijajadiliwa kwa kina. Kamati imefanya uchambuzi na kubaini kwamba fedha za kigeni nchini kwa kiasi kikubwa zinachangiwa na Sekta kuu tatu; Sekta ya Kilimo, Sekta ya Utalii na Sekta ya Madini. Aidha, kuna sekta nyingine ambazo zinachangia lakini si kwa kiasi kikubwa kama vile Sekta ya Viwanda.

Mheshimiwa Spika, Kamati inapendekeza masuala yafuatayo ili kusaidia kuongeza mauzo na huduma za Sekta hizo nje ya nchi na kuongeza fedha za kigeni nchini:-

- i. Kuanzisha utaratibu wa kutumia wabia yaani Public Private Partnership kwenye ujenzi na uendelezaji wa miundombinu ya umwagiliaji ili kuchochea skimu za umwagiliaji. Hivi sasa Mabonde yote ya Umwagilia yaliyopo chini ya Tume ya Umwagiliaji yanategemea Bajeti ya Serikali. Hatua hii itasaidia kuwa na kilimo cha uhakika kisichotegemea mvua;
- ii. Kuimarisha miundombinu ya Utalii katika Hifadhi za Taifa, Mapori Tengefu pamoja na Malikale ili kuwezesha watalii kufika na kuzuru maeneo hayo;

- iii. Kufanya mapitio ya Kodi, ada na tozo ambazo ni kikwazo katika kuongeza mauzo nje ya bidhaa na huduma ili kuchochea ukuaji na utolewaji wa huduma zitakazoliingizia Taifa fedha za Kigeni;
- iv. Kuchochea mauzo ya dhahabu na makaa ya mawe nje ya nchi; na
- v. Kudhibiti uagizwaji wa bidhaa zisizo za msingi ili kupunguza matumizi ya fedha za Kigeni.

Mheshimiwa Spika, Kamati inaamini mapendekezo haya endapo yatafanyiwa kazi ni wazi kwamba tatizo la upungufu wa fedha za kigeni nchini litapungua kwa kiasi kikubwa.

11.2.Utekelezaji wa Miradi ya Maendeleo kwa Kutumia Fedha za Mikopo

Mheshimiwa Spika, Kamati ya Bajeti katika kipindi cha Miaka mitatu imepata fursa ya kupitia na kuchambua Taarifa za Mikopo Mitatu. Mikopo hiyo ni:-

- i. Mkopo nafuu kutoka Shirika la Fedha la Kimataifa (IMF) kupitia Dirisha la *Rapid Credit Facility* - RCF kwa lengo la kukabiliana na kuimarisha shughuli za kiuchumi na kijamii zilizoathiriwa na ugonjwa UVIKO - 19 wa jumla ya **Shilingi trilioni 1.29**;
- ii. Mkopo kutoka Dirisha la *Extended Credit Facility* kutoka Shirika la Fedha la Kimataifa (IMF) wa miaka mitatu wenye jumla ya **Shilingi trilioni 2.4**;
- iii. Mkopo wa Uboreshaji wa Usalama wa Milki ya Ardhi (LTP) kutoka Benki ya Dunia wa **Dola za Marekan milioni 150** sawa na **Shilingi Bilioni 350**.

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini kwamba mkopo ambao matumizi yake kwa takribani **asilimia 99** ulitumika kwa shughuli zilizokusudiwa ni Mkopo wa RCF au maarufu kama fedha za UVIKO. Aidha, kiasi cha fedha za mikopo mingine miwili kama ilivyoanishwa hapo juu kimeelekezwa katika shughuli ambazo hazina manufaa ya muda mrefu. Fedha hizo zimeelekezwa katika mafunzo, ununuzi wa vifaa vya ofisi, utekelezaji wa shughuli zisizo na tija na kutokuwa na mpango wa uendelevu wa miradi pindi mkopo utakapokoma.

Mheshimiwa Spika, ili kuondokana na changamoto hii Kamati ina ushauri ufuatao kwa Serikali:-

- i. Kuhakikisha matumizi yote ya mikopo yanaelekezwa kwenye miradi yenye kuleta tija na ama kuongeza mapato ya Serikali au kuweka amali za muda mrefu;
- ii. Kuhakikisha kwamba fedha za mikopo hazitumiki kugharamia matumizi ya kawaida;
- iii. Kuweka utaratibu wa kukagua shughuli zote za Wizara, Idara, Mamlaka na Wakala wa Serikali zinazoenda kutekelezwa ili kujiridhisha endapo zina malengo sawia na mkopo; na
- iv. Kuhakikisha wakati wote utolewaji wa fedha unaenda kutekeleza shughuli zilizopangwa.

Mheshimiwa Spika, Kamati inaamini kwamba hatua hizi zitaondoa changamoto ya matumizi mabaya ya mikopo.

11.3.Utafiti wa Vyanzo mbalimbali vya mapato na Sera za Kodi zinazopendekezwa na Serikali.

Mheshimiwa Spika, moja ya changamoto inayokabili utozaji wa kodi pamoja na usimamizi wake nchini ni kutofanyika utafiti wa kutosha kabla ya kuanzisha Sera mpya ya kodi au kuanzisha chanzo kipya. Hatua hii imekuwa ikisababisha mabadiliko ya mara kwa mara ya Sheria za kodi au marejeo ya viwango vilivyopendekezwa katika muda mfupi. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuanzia mwaka wa Fedha 2024/25 Muswada wa Sheria ya Fedha uambatishwe na muhtasari wa matokeo ya utafiti wa hatua mbalimbali zinazopendekezwa tofauti na ilivyo sasa ambapo maelezo yanayoambatishwa ni nia na madhumuni ya Muswada tu. Aidha, Serikali itenge fedha za kutosha kwa ajili yakufanya utafiti wa vyanzo vipya vya mapato pamoja na Sera za kodi.

11.4.Utaratibu wa Uwasilishaji wa Muswada wa Sheria ya Fedha Kila Mwaka Bungeni.

Mheshimiwa Spika, Muswada wa Sheria ya Fedha ni Muswada unaowasilishwa Bungeni kila mwaka. Hata hivyo, uzoefu wa Kamati unaonyesha kwamba Muswada huo katika kipindi cha miaka 7 haujawahi kusomwa kwa mara ya kwanza na ya pili na kupitishwa ndani ya siku 14 kabla haujapitishwa na Bunge. Hatua hii imekuwa inaleta changamoto ya muda kwa Kamati ya Bajeti kuuchambua, kufanya utafiti na kushirikisha wadau kabla ya kuwasilisha Taarifa ya maoni yake Bungeni. Mataifa ya jirani kama Kenya Muswada huo huchukua si chini ya mwezi mmoja. Mfano Muswada wa Fedha wa mwaka 2023 wa Kenya ulichapishwa kwenye Gazeti la Serikali la Kenya Tarehe 28 Aprili, 2023 na hivi sasa ndio unajadiliwa na Serikali. Hatua, hii inaleta uwazi katika jamii na

kuondoa mtazamo hasi wa jamii kudhani kwamba Bunge lao Tukufu linapitisha Sheria kandamizi za Kodi. Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kwamba muswada unawasilishwa Bungeni mapema zaidi walau mwezi mmoja kabla haujapitishwa na Bunge.

11.5.Utungaji wa Kanuni zinazoenda kutekeleza Sheria Mbalimbali za Kodi.

Mheshimiwa Spika, ni utaratibu wa kawaida kwa Waziri mwenye dhamana kutunga kanuni kwa ajili ya utekelezaji wa masharti mbalimbali ya Sheria. Aidha, Sheria ya Tafsiri ya Sheria Sura ya 1 kifungu cha 38 kimeweka utaratibu wa kuwasilisha kanuni Bungeni kwa ajili ya kuzipitia na kufanya marekebisho pale inapobidi. Kamati ya Bajeti imebaini kwamba Kanuni zimekuwa ni kichocheo cha kuanzisha ada, tozo na faini mbalimbali. Aidha, kuna baadhi ya Kanuni hutungwa kinyume na malengo yaliyopo kwenye Sheria. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kanuni zote zitakazotungwa zenye lengo la kuanzisha, ada, tozo au faini ziidhinishwe kwanza na Waziri mwenye dhamana ya Fedha kabla ya kutolewa kwenye gazeti la Serikali na kuanza kutumika kwa sababu ndiye mwenye mamlaka kwenye masuala yote ya fedha.

11.6.Uwiano wa Ukusanyaji wa Mapato ya Kodi kwa Pato la Taifa.

Mheshimiwa Spika, Taifa letu limekuwa na uwiano wa chini kati ya Pato la Taifa na Mapato ya Kodi. Wastani wa Pato la Taifa kwa Makusanyo ya Kodi kwa mwaka 2022 ilikuwa ni **asilimia 12.3** na uwiano wa mapato yote ya ndani kwa pato la Taifa ni **asilimai 14.9**. Uwiano huu ni chini ya uwiano kwa nchi za Kusini mwa Jangwa la Sahara ambao ni **asilimia 15**. Kamati ya Bajeti imefanya uchambuzi na kubaini masuala ambayo yanachangia hali hiyo ni yafuatayo:-

- i. Wingi wa mamlaka za udhibiti ambao unasababisha wafanyabiashara wengi kuogopa kurasimisha biashara zao;
- ii. Kutosomana kwa mifumo ya kukusanyia mapato na baadhi ya mapato ya Serikali kukusanywa nje ya mifumo iliyopo;
- iii. Ukubwa wa sekta isiyo rasmi;
- iv. Biashara za Magendo katika mipaka ya nchi kavu na bahari;
- v. Mtazamo hasi wa wananchi kuhusu ulipaji wa kodi hasa katika kutimiza wajibu wao wa kulipa kodi;
- vi. Ukusanyaji hafifu wa Kodi za Serikali mfano kodi ya majengo na Kodi ya Ardhi; na
- vii. Elimu duni ya ulipaji wa kodi.

Mheshimiwa Spika, Kamati inaamini endapo changamoto hizi hazitapatiwa ufumbuzi kwa wakati Tanzania itaendelea kuwa chini ya wastani wa uwiano wa Kodi na Pato la Taifa kwa nchi za Kusini mwa Jangwa la Sahara.

11.7. Mfumo wa Kurejesha Asilimia 20 ya Mapato yanayokusanywa na Halmashauri Kutokana na Kodi ya Majengo, Kodi ya Mabango na Kodi ya Pango la Ardhi.

Mheshimiwa Spika, Serikali inakusudia kufanya mabadiliko katika Sheria ya Kodi ya Majengo na Sheria ya Ardhi ili kurejesha utaratibu wa ukusanyaji wa Kodi ya majengo na kodi ya Pango la ardhi kwa Serikali za Mitaa. Aidha, uamuzi wa kurejesha **asilimia 20** ni wa busara ili kuongeza ufanisi katika ukusanyaji wa vyanzo hivyo vya mapato. Kamati inaitaka Serikali kuweka utaratibu wa kujiendesha wenyewe (*automated*) ili pindi makusanyo yanapokusanywa moja kwa moja **asilimia 20** irudi kwenye akaunti za Halmashauri husika. Mfumo ukiachwa kama ulivyo hivi sasa

zikaingia Mfuko Mkuu wa Serikali inaweza kuwa vigumu kurejesha fedha hizo.

11.8.Mfuko wa Dhamana kwa Wakopaji Wanaozalisha Bidhaa za Kuuza Nje ya Nchi (Export Credit Guarantee Scheme - ECGS) na Mfuko wa Dhamana wa Mikopo kwa Wajasiriamali Wadogo na wa Kati (Small and Medium Enterprises Credit Guarantee Scheme - SMECGS).

Mheshimiwa Spika, Kamati inampongeza Mhe. Dkt Samia Suluhu Hassan Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwa kuanzisha Mfuko wa Dhamana kwa wakopaji wanaozalisha bidhaa za kuuza nje ya nchi. Katika Mwaka wa Fedha 2023/24 zimetengwa jumla ya **shilingi bilioni 600** ambapo Benki Kuu ya Tanzania itatoa **Shilingi bilioni 280** na Benki ya Dunia itatoa mkopo nafuu wa **Dola za Marekani milioni 150**. Hatua hii ina lengo la kuongeza mauzo nje ya nchi ili kuongeza fedha za kigeni.

Mheshimiwa Spika, Kamati inaitaka Serikali kabla ya kuanza kutumia fedha hizi kuweka wazi masuala yafuatayo: vigezo vya wanufaika, nyaraka zitakazotakiwa kuwasilishwa, Sekta zinazolengwa au kupewa kipaumbele, kiwango kitakachokuwa kinatolewa kulingana na uwezo na mchakato wa kupokea maombi na kuchagua washindi. Kamati inaamini bila kuwa na vigezo na utaratibu kuna uwezekano wa fedha hizo kutotumika kwa matumizi yaliyokusudiwa kama ilivyokuwa Mwaka 2007 kuhusiana na *External Payment Arrears Account* maarufu kama EPA ambapo **Shilingi bilioni 133** kutoka Benki Kuu zilitumika kwa matumizi yasiyokusudiwa.

11.9.Utaratibu wa Matumizi ya Seti ya Mitambo 25 kwa ajili ya kuchimba visima na mabwawa.

Mheshimiwa Spika, Kamati inaipongeza Serikali kwa hatua ya kusambaza seti 25 za mitambo ya kuchimba visima katika Mikoa 25 na seti 5 za mitambo ya ujenzi wa mabwawa katika kila kanda. Hata hivyo, kila Halmashauri italazimika kuwa na kiasi cha **Shilingi milioni 15** ili kuweza kutumia mitambo hii. Hatua hii itaziathiri Halmashauri zenye mapato madogo ambazo zitashindwa kutumia fursa hii ipasavyo ilihali Halmashauri zenye mapato mengi zitanufaika. Hivyo Kamati inaishauri Serikali kuweka utaratibu ambao utawezesha Halmashauri zenye mapato madogo kunufaika na mitambo hiyo kwa kutoa ruzuku kwa Halmashuri zisizokuwa na mapato makubwa ili nazo zinufaike na Mitambo hiyo.

12.0.HITIMISHO

Mheshimiwa Spika, napenda kukushukuru wewe Mhe. Dkt. Tulia Ackson, Spika wa Bunge la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwa miongozo yako wakati wa utendaji kazi wa Kamati. Aidha, napenda kumshukuru Mhe. Mussa Azzan Zungu, Naibu Spika, kwa kuendelea kukusaidia kuliongoza vyema Bunge lako Tukufu. Vilevile, namshukuru Mhe. Dkt. Mwigulu Nchemba, Waziri wa Fedha na Mipango pamoja na Mhe. Hamad Hassan Chande, Naibu Waziri wa Fedha na Mipango kwa ushirikiano wao walioutoa kwa Kamati wakati wote. Nawashukuru Katibu Mkuu na wataalamu wote kutoka Wizara ya Fedha na Mipango na Serikali nzima kwa ushirikiano walioutoa kwa Kamati kipindi chote.

Mheshimiwa Spika, kwa namna ya pekee kabisa napenda kuwashukuru Wajumbe wote wa Kamati wakiongozwa na Mhe. Omari Mohamed Kigua,

Mb Makamu Mwenyekiti wa Kamati kwa umahiri, umakini na ushirikiano wao walionipatia wakati wote wa kupitia na kuchambua Bajeti Kuu ya Serikali na hatimaye kukamilika kwa Taarifa hii. Naomba majina yao kama yalivyo katika Taarifa hii yaingie katika Taarifa Rasmi ya Bunge (Hansard)

:-

1. Mhe. Daniel Baran Sillo, Mb	Mwenyekiti
2. Mhe. Omari Mohamed Kigua, Mb	M/Mwenyekiti
3. Mhe. Shamsi Vuai Nahodha, Mb	Mjumbe
4. Mhe. Mariam Madalu Nyoka, Mb	Mjumbe
5. Mhe. Dkt. Charles Stephen Kimei, Mb	Mjumbe
6. Mhe. Josephat Sinkamba Kandege, Mb	Mjumbe
7. Mhe. Leah Jeremiah Komanya, Mb	Mjumbe
8. Mhe. Bahati Keneth Ndingo, Mb	Mjumbe
9. Mhe. Shally Josepha, Raymond, Mb	Mjumbe
10. Mhe. Subira Khamis Mgalu, Mb	Mjumbe
11. Mhe. Stella Alex Ikupa, Mb	Mjumbe
12. Mhe. Jonas William Mbunda, Mb	Mjumbe
13. Mhe. Zainab Katimba, Mb	Mjumbe
14. Mhe. Juma Hamad Omar, Mb	Mjumbe
15. Mhe. Kwagilwa Reuben Nhamanilo, Mb	Mjumbe
16. Mhe. Bahati Khamis Kombo, Mb	Mjumbe
17. Mhe. Vedastus Manyinyi Mathayo, Mb	Mjumbe
18. Mhe. Omar Ali Omar, Mb	Mjumbe
19. Mhe. Zaytun Seif Swai, Mb	Mjumbe
20. Mhe. Oran Manase Njeza, Mb	Mjumbe
21. Mhe. Rashid Abdallah Rashid, Mb	Mjumbe
22. Mhe. Joseph Zacharius Kamonga, Mb	Mjumbe

Mheshimiwa Spika, kwa namna ya kipekee nimshukuru pia Katibu wa Bunge Bi. Nanelwa Mwihambi, *ndc* kwa kuiwezesha Kamati kutekeleza

majukumu yake kikamilifu. Aidha, napenda kuishukuru Sekretarieti ya Kamati ya Bajeti ikiongozwa na Mkurugenzi wa Idara ya Bajeti Ndg. Michael Kadebe akishirikiana na Mkurugenzi Msaidizi Ndg. Emmanuel Rhobi, Makatibu wa Kamati Bi. Lilian Masabala, Ndg. Wilfred Akasi na Bi. Trifina Karaguza pamoja na Msaidizi wa Kamati Bi. Fadhat Kamote kwa kuipatia Kamati ushauri wa kitaalam na hatimaye kukamilika kwa Taarifa hii kwa wakati.

Mheshimiwa Spika, naomba kuwasilisha na naunga mkono hoja.

Daniel Baran Sillo,
MWENYEKITI

KAMATI YA BUNGE YA BAJETI

19 Juni, 2023